

Prilog poznavanju djelovanja češke manjine u Savskoj banovini 1930-ih

Vlatka Dugački

Leksikografski zavod Miroslav Krleža

SAŽETAK: Radom se analiziraju ključni segmenti djelovanja češke manjine u Savskoj banovini 1930-ih s naglaskom na općinske izbore 1933. i 1936. te skupštinske izbore 1935. godine. Iako su Česi još od osnutka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca podržavali ideologiju jugoslavenskoga unitarizma i centralizma, za što su zauzvrat Oktroiranim ustavom bili nagrađeni pravom osnivanja manjinskih škola te isticanjem pripadnika češke manjine kao zamjenika na vladinoj listi prilikom skupštinskih izbora 1931. godine, sustavno prolongiranje rješavanja pitanja državljanstva velikoga broja pripadnika češke manjine te opće osiromašenje češkoga seljaštva i obrtništva u manjim seoskim sredinama uslijed posljedica velike gospodarske krize te velike korumpiranosti jugoslavenskoga vladajućeg aparata dovelo je do političkog raslojavanja češke manjine. Dok je dio češke manjine okupljen oko Čehoslovačkoga saveza radi očuvanja vlastitih pozicija nastavio podržavati državni unitarizam i centralizam, češko seljaštvo počelo se priklanjati opozicijskom HSS-u, koji je nudio rješavanje njihovih gospodarskih problema, da bi javnim priznanjem češke kulturne i narodne individualnosti osigurao podršku i pripadnika manjine okupljenih oko Čehoslovačkoga saveza, koji se kroz pisanje novina *Jugoslávští Čechoslováci* počeo otvoreno zalagati za rješavanje hrvatskoga pitanja.

Ključne riječi: *češka manjina; Savska banovina; Kraljevina Jugoslavija*

Uvod

U slijedu bavljenja problematikom češke manjine na hrvatskom prostoru tijekom prve polovice XX. st., u ovom smo radu analizirali njihovo djelovanje na političkom i kulturnom polju tijekom 1930-ih, pri čemu smo kao reprezentativno uzeli područje Savske banovine, koju su pripadnici češke manjine u najvećem broju naseljavali.

U skladu s tim rad smo naslovili *Prilog poznavanju djelovanja češke manjine u Savskoj banovini 1930-ih*, dok smo poglavlja nazvali prema naslovima, navodima ili rubrikama iz onodobnih manjinskih tiskovina, izvore kojih smo naveli u bilješkama, želeći i na taj način ocrtati manjinska gledišta, koja raščlanjujemo u pojedinim poglavljima.

Iako je povijest međuratne Jugoslavije obrađivana u brojnim izdanjima domaće i inozemne historiografije,¹ a pojedinim radovima i položaj manjina u njoj,² pozornost istraživača u nešto su manjoj mjeri pobuđivala stajališta pojedinih manjina o ključnim političkim događajima i osobama toga razdoblja, odnosno koje su bile stvarne manjinske želje i potrebe, na koji su se način izražavale i čemu se stremilo, što je u znatnoj mjeri odredilo daljnje smjernice njihova djelovanja, kao i udio u političkom životu Kraljevine Jugoslavije, na što smo pokušali odgovoriti na primjeru češke manjine.

U nastojanju da što temeljitije obradimo djelovanje češke manjine u promatranom razdoblju koristili smo arhivsku građu pohranjenu u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Državnom arhivu u Bjelovaru i Državnom arhivu u Osijeku, manjinske češke i slovačke, ali i hrvatske i srpske periodičke publikacije, koje su nam, među ostalim, poslužile za rekonstruiranje političkoga duha i vremena³, te naposljetku objavljene izvore i literaturu, želeći na taj način dobiti zaokruženu cjelinu potreba i položaja češke manjine.⁴

Radi lakšega praćenja sadržaja za nazive manjinskih društava koristili smo njihove izvorne nazive, ali s hrvatskim pridjevkom kako je danas uvriježeno (Češka beseda Zagreb, Čehoslovačka obec Osijek). Valja naglasiti kako smo nazive čeških i slovačkih novina, kao i naslove članaka donosili u izvorniku bez prevođenja, za razliku od citata, koji su prevedeni. Imena autora članaka u češkim periodičkim publikacijama donosili smo na način kako su potpisani u izvorniku (primjerice Kopřiva ili J. J.), što se također odnosi i na citiranje tekstova iz manjinskih publikacija, čija uređivačka politika nije bila ujednačena pa su članci ponekad imali puni naslov i bili potpisani, ponekad bili nepotpisani, a česti su i slučajevi manjih članaka ili bilježaka bez autora i naslova.

¹ Usp. Horvat 1938; Čulinović 1959; Isti 1961; Isti 1968; Stojkov 1969; Boban 1974; Gligorijević 1979; Tejchman 1982; Petranović, Zečević 1987; Petranović 1988; Tuđman 1993; Pelikán, Tejchman 1994; Matković 1998; Šesták, Tejchman, Havlíková, Hladký, Pelikán 1998; Chrobák 1999: 265–291; Bilandžić 1999; Kujundžić, Dizdar 2000; Rychlík, Perenčević 2007; Goldstein 2008a; Isti 2008b; *Československo a Jugoslávia* 1968; *Československo a Jugoslávie* 1983; *Povijest Hrvata* 2003–2007.

² Usp. Geiger 1993: 165–185; Isti 1997; Isti 2007: 323–367; Sobolevski 2000: 396–410; Goldstein 2001; Isti 2004; Janjetović 2005; Vojak 2006; Isti 2011; Hasanbegović 2007; Dugački 2012a: 389–413; Ista 2012b: 421: 451; Ista 2013.

³ U općepoznate kronološke i političke činjenice nismo dublje zalazili, osim u onoj mjeri koliko je nužno da se osvijetle manjinska stajališta.

⁴ Premda smo se pri istraživanju političkoga djelovanja pripadnika češke manjine na prostoru Savske banovine djelomice oslonili na dio poglavlja *Kao osviješteni Česi s Jugoslavijom stojimo i padamo! Od Oktroiranog ustava do uspostave Banovine Hrvatske* monografije *Svoj svome. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918.-1941.)*, Zagreb 2013, za potrebe ovoga rada ono je u znatnoj mjeri prerađeno i prošireno neobjavljenom arhivskom građom, posebice za područje tzv. čeških općina.

Na kraju uvodnoga poglavlja valjalo bi posvetiti nekoliko rečenica osnovnim karakteristikama češke populacije u međuratnoj Jugoslaviji, čija je najveća koncentracija bila u zapadnoj Slavoniji, na prostoru između Bilogore na sjeveru i Save na jugu, Kalnika na zapadu i Dilj-gore na istoku te s obje strane rijeke Ilove, s najvećom koncentracijom u okolici Daruvara.⁵ To su bila područja u sastavu kotara Bjelovar, Daruvar, Grubišno Polje, Nova Gradiška, Novska, Pakrac i Slavonska Požega, a koja se danas nalaze u sklopu Požeško-slavonske, Bjelovarsko-bilogorske, Virovitičko-podravske, Zagrebačke i Vukovarsko-srijemske županije.⁶

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Kraljevini Jugoslaviji je po narodnosti bilo ukupno 110 662 »Čehoslovaka«, a od toga ih je u Savskoj banovini bilo 35 372 prema narodnosti i 43 728 prema materinjem jeziku.⁷ Prema češkom kao materinjem jeziku u bjelovarskom kotaru bilo je 1715 Čeha, a u samom gradu Bjelovaru njih 632, u daruvarskom kotaru njih 8426, u kotaru Garešnica 1971, u kotaru Grubišno Polje 3281, u kotaru Novska 1738, u pakračkom kotaru 2682, u požeškom kotaru 2806, a u gradu Požegi 241 Čeh.⁸

Najveća koncentracija Čeha bila je u općinama Končanica (85% od ukupnoga broja stanovnika), Daruvarski Brestovac (57% od ukupnoga broja stanovnika) i Pakračka Poljana (52% od ukupnoga broja stanovnika), značajan udio u ukupnom broju stanovnika imali su u općinama Veliki Zdenci (40%), Daruvar Vanjski (36%), Ivanovo Selo (30%), Lipovljani (30%), Međurić (28%), Dežanovac (27%), a nešto manji udio u ukupnom broju stanovnika u općinama Daruvar (17%), Kaptol (17%), Badljevinina (16,5%), Hercegovac (15%) i Uljanik (10%).⁹ S obzirom na to da je upravo u ovih 14 općina bila najveća koncentracija pripadnika češke manjine u Kraljevini Jugoslaviji, u radu smo kao njihov skupni naziv koristili sintagmu *češke općine*.

Iako je među pripadnicima češke manjine bilo učitelja, krupnih i sitnih trgovaca, izdavača, liječnika, sveučilišnih profesora, činovnika, bankara i dr., većinu pripadnika ove manjinske zajednice u međuratnoj Jugoslaviji činili su zemljoradnici.¹⁰ Budući da u ovom istraživanju iz objektivnih razloga nismo bili u mogućnosti služiti

⁵ Zlatko Pepeonik bavio se kretanjem broja Čeha na prostoru Hrvatske 1880–1961. Prema njemu udio Čeha je sljedeći: 14 584 (1880. god.), 27 418 (1890. god.), 31 466 (1900. god.), 31 020 (1910. god.), 32 139 (1921. god.), ne zna se točan broj jer su bili popisani sa Slovacima (1931. god.), 28 991 (1948. god.), 25 951 (1953. god.), 23 391 (1961. god.). (Pepeonik 1968)

⁶ Pepeonik i Crkvenčić 1993: 335–346.

⁷ Hrvatski državni arhiv (HDA), fond 367, Republički zavod za statistiku SRH (RZZS SRH) (1857.–1948/1961.), Popis stanovništva 1931, kut. 53.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

¹⁰ O socijalnoj strukturi češkoga stanovništva na hrvatskom prostoru ponajbolje svjedoče popisi zanimanja kandidata na općinskim i skupštinskim izborima, gdje je gotovo većina njih zabilježena kao

ti se građom koja se čuva u Odjelu za katastar nekretnina Daruvar Područnoga ureda za katastar Bjelovar, što bi nam u ponekim segmentima olakšalo istraživanje strukture posjeda pripadnika češke manjine na području zapadne Slavonije, dakle na prostoru gdje su pripadnici ove manjine bili u najvećem broju koncentrirani i imali znatan udio u ukupnom broju stanovnika, na temelju postojećih istraživanja možemo zaključiti da su među njima prevladavali manji posjedi sa znatnijom prisutnošću srednjih posjeda.¹¹

Da bi sačuvali svijest o nacionalnoj pripadnosti i materinji jezik, nacionalno osviješteni pripadnici češke manjine svoju su društvenu, kulturnu i prosvjetnu djelatnost organizirali kroz brojna društva pod nazivom *beseda* ili *obec*, s pridjevkom češki ili čehoslovački,¹² osnivanjem narodnih domova, pokretanjem manjinskih tiskovina,¹³ otvaranjem knjižnica¹⁴ te naposljetku osnivanjem Čehoslovačkoga saveza (*Československý Sváz*) polovicom 1921. godine kao krovne organizacije češke i slovačke manjine,¹⁵ glasilo kojega je, *Jugoslavští Čechoslováci*, predstavljalo neizostavan izvor pri istraživanju manjinskoga djelovanja.¹⁶

zemljinadnici. Državni arhiv Bjelovar (dalje DAB), Češka obec Bjelovar, 1935–1940, Opći spisi, 344, kut. 3; Dugački 2011a: 549–497.

¹¹ Srednji posjed sudjelovao je u ukupnom broju posjeda s manje od 1/4. Šute 2010: 50; Bičanić 1938; Maticka 1976: 35–46; Leček 2003: 32–36.

¹² Iako je broj društava početkom 1930-ih bio najveći, već je u drugoj polovici 1930-ih velik broj njih prestao s radom, ponajprije iz financijskih razloga. Dugački 2012b: 423, bilj. 6.

¹³ Dugački 2011b: 5–32.

¹⁴ Dugački 2013: 227–228.

¹⁵ Čehoslovački savez osnovan je 1921. kao krovna organizacija Čeha i Slovaka u međuratnoj Jugoslaviji s ciljem povezivanja ne samo čeških društava, već i češke i slovačke manjine. Osnivanje Saveza podržalo je 19 društava iz Kraljevine SHS te je zagrebačka Češka beseda 28. i 29. VI. 1921. u Osijeku sazvala Prvi kongres Čehoslovaka u Jugoslaviji (*První sjezd Čechoslováků v Jihoslávii*). Među važnijim pitanjima koja je Savez trebao riješiti istaknuto je otvaranje čeških škola, konačno rješavanje pitanja državljanstva te osnivanje novčarskih zavoda i gospodarskih društava. Za prvo sjedište Saveza bio je izabran Novi Sad. Godine 1924. sjedište Saveza premješteno je u Beograd, a 1937. u Zagreb. Predsjednici Saveza bili su Lúdevit Frynta (1921–34), Josef Hrnčíř (1934–37) i Fran Smetanka (1937–41). HDA, fond 1363, Politička situacija, Inv. br. 2294, Pravila Čehoslovačkog saveza u Kraljevini SHS; Dugački 2013: 212–218.

¹⁶ List *Jugoslavští Čechoslováci, jediný český list na slov. jihu. Háji zájmy kulturní, hospodářské a obchodné-průmyslové* (Jugoslavenski Čehoslovaci, jedini češki list na slavenskom jugu. Štiti kulturne, gospodarske i trgovačko-industrijske interese), izlazio je od 1. III. 1922. do 24. IV. 1941. Glavni je urednik bio Jaroslav Dittrich, a 1926. naslijedio ga je Otto Sobotka, koji je novine uređivao i tiskao u vlastitoj tiskari do 1941. List je izlazio u Daruvaru, no prvih 14 brojeva tiskano je u Beču. Godišnja pretplata iznosila je 12 dinara, dok je pojedinačan broj stajao 1 dinar. List je od 1925. nosio podnaslov *organ Československého Svazu v království S. H. S.* (organ Čehoslovačkoga saveza u Kraljevini SHS), a od listopada 1929. *organ Československého Svazu v království Jihoslovanském* (organ Čehoslovačkoga saveza u Kraljevini Jugoslaviji) jer ga je 12. IV. 1925. Čehoslovački savez priznao kao službeno glasilo češke manjine. List je

Povećanjem broja društava i jačanjem njihove organizacije javila se među pripadnicima češke manjine i želja za sudjelovanjem u političkom životu, što im je bilo otežano jer 1918. nisu automatski postali državljani Kraljevine SHS,¹⁷ koja faktički prema njima nije imala nikakvih obveza sve do donošenja *Zakona o državljanstvu* 1928. godine, neovisno o tome što su međuratna Jugoslavija i Čehoslovačka bile prijateljske i savezničke zemlje u sastavu Male Antante od 1920. godine.¹⁸

Izborna lekcija¹⁹

Opterećen vlastitim manjinskim problemima,²⁰ dio pripadnika češke manjine pokušavao je poboljšati svoj položaj putem Čehoslovačkoga saveza, središnjega društva češke i slovačke manjine, težeći za uspostavom što skladnijega suživota s vladajućim jugoslavenskim režimom.²¹ U skladu s tim podržali su 1931. donošenje Oktroirnoga ustava, kao i jedinu istaknutu kandidacijsku listu na čelu s predsjednikom vlade Petrom Živkovićem na izborima za Narodnu skupštinu 29. IX. 1931.²²

22. VIII. 1940. promijenio je ime u *Naše noviny*. HDA, fond 1361, Cenzura i zabrana tiska (Grupa XVIII), Inv. br. 912, *Žugoslavští Čechoslováci* – podatci o listu; Dugački 2013: 217; Dugački 2011b: 5–32.

¹⁷ Raspadom Austro-Ugarske Monarhije i ujedinjenjem 1. XII. 1918. nije bio donesen *Zakon o državljanstvu*. Iako je državna vlast obuhvatila sve stanovnike njezina teritorija, on nije bio određen ni pravno utvrđen sve do sklapanja mirovnih ugovora s Austrijom, Mađarskom, Bugarskom i Italijom. Iako je 13. V. 1919. u Privremenoj narodnoj skupštini predložen *Zakon o državljanstvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, on nikada nije bio ozakonjen. Dana 10. XII. 1919. u Saint-Germain-en-Laye bio je potpisan mirovni ugovor i konvencija o zaštiti manjina s Austrijom. Prema članku 70. svi stanovnici, koji su imali zavičajno pravo na teritoriju, koji je ranije bio sastavni dio Austro-Ugarske Monarhije dobili su državljanstvo one države koja je dobila suverenitet na tom području. No prema članku 76. toga ugovora svi, koji su dobili zavičajno pravo nakon 1. I. 1910. na teritoriju prenesenom na Kraljevinu SHS ili na Čehoslovačku Republiku, dobit će državljanstvo samo ukoliko to odobri država čije državljanstvo traže, a ako to odobrenje ne bi bilo traženo ili dobiveno, te su osobe dobivale državljanstvo države koja je imala suverenitet na području na kojem su one imale zavičajno pravo. Ujedno je člankom 78. bilo predviđeno pravo jednogodišnjega optiranja za one koji su ugovorom gubili austrijsko državljanstvo, dok je članak 80. davao pravo optiranja pripadnika nacionalnih manjina za Austriju ili neku od zemalja nasljednica. Engelsfeld 1989: 101; Pirkmajer 1929; *Pravilnik k Zakonu o državljanstvu* 1929; Režný 1920: 1.

¹⁸ Mala Antanta bila je obrambeni savez Kraljevine SHS, Čehoslovačke i Rumunjske između dvaju svjetskih ratova. Usp. *Dějiny československého stát a práva* 1992: 49–50; Pelikán i Tejchman 1994: 14; Antanta 1999: 268, Čornej i Pokorný 2000: 53; Goňcová 1999: 135–140; Essen 1999: 562–565; Jančík: 1999; Sládek 2000.

¹⁹ Sobotka 1931: 1.

²⁰ Osim konačnoga rješavanja pitanja državljanstva, češki su se zahtjevi odnosili na pitanje narodnoga školstva i školovanja učitelja. (Dugački 2013: 185–192, 199–208)

²¹ HDA, fond 1363 (Politička situacija), Inv. br. 2294, Pravila Čehoslovačkog saveza u Kraljevini SHS.

²² O vjernosti novina *Žugoslavští Čechoslováci*, a samim time i Čehoslovačkoga saveza beogradskom režimu ponajbolje svjedoči Izvještaj Predstojništva daruvarske policije prema kojem je »političko

Ovakva politika predstavnika češke manjine u Kraljevini Jugoslaviji bila je posve razumljiva jer je s jedne strane češka manjina dobila Oktroiranim ustavom²³ pravo na osnivanje čeških škola, koje su smatrali jedinim pravim oružjem u borbi protiv asimilacije, dok su s druge strane stavljanjem Čeha Adolfa Klubíčke iz Daruvara kao zamjenika na vladinu listu na tim izborima po prvi put stekli mogućnost ulaska svog predstavnika u Narodnu skupštinu,²⁴ a nije nevažna ni činjenica da je Čehoslovački savez bio dobrim dijelom financiran iz državnoga proračuna. Stoga ne čudi njihovo oduševljenje pobjedom vladine liste, pri čemu su naglašavali kako su »i ovi izbori dokaz da bolji dani čekaju Jugoslaviju, čije stanovništvo pokazuje toliku svjesnost i disciplinu da se samoinicijativno odlučilo surađivati u stvaranju budućnosti.«²⁵

S obzirom na to da se iz pisanja *Jugoslávští Čechoslováci* može zaključiti da su predstavnici češke manjine okupljeni oko Čehoslovačkoga saveza bili zadovoljni aktualnom političkom situacijom, u tom kontekstu treba promatrati predizborne upute Saveza, koji je sa stranica svojega glasila *Jugoslávští Čechoslováci* poručivao svojim sunarodnjacima da se na općinskim izborima u listopadu 1933. udruže s onom strankom koja ima najviše mogućnosti za uspjeh na izborima, odnosno s onom koja će kandidirati »dobre i poštene Čeh« u općinsko zastupstvo.²⁶ Posebice jer su prilikom tih izbora pripadnici manjine dobili mogućnost istaknuti svoje kandidate na listi vladine Jugoslavenske nacionalne stranke (dalje JNS), čak i u onim općinama gdje su bili u manjini i nisu činili čiste »jezične općine«,²⁷ čime im se pružila prilika za ravnopravno sudjelovanje na izborima i u općinskoj vlasti izborom općinskoga načelnika. S obzirom na vjernost Saveza i njegovih glasila aktualnom režimu, i više je nego jasno da se putem novina agitiralo za JNS.

držanje uredništva lista i njegovog izdavača posve ispravno«. HDA, fond 1361, Cenzura i zabrana tiska 1913–1941 (Grupa XVIII), Inv. br. 912, *Jugoslávští Čechoslováci* – podatci o listu.

²³ Točkom 16. Oktroiranoga ustava bile su dozvoljene i privatne škole. Manifest J. V. Krále, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 37 (10. IX. 1931), 1–2; Čulinović 1968: 304.

²⁴ Ještě k volbám v Jugoslavii, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 45–46 (19. XI. 1931), 2; Slováci vykonali svoju povinnosť, *Národná jednota*, br. 90 (11. XI. 1931), 1.

²⁵ Sobotka 1931: 1; *Statistika izbora narodnih poslanika za skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. godine*, Beograd 1935.

²⁶ »Ukoliko neka stranka želi naše glasove morat će omogućiti razmjernan broj čeških kandidata na listama« poručivalo je uredništvo *Jugoslávští Čechoslováci*, koje je ujedno isticalo kako ni novine niti Čehoslovački savez nisu zainteresirani za političku agitaciju, već za dobro upravljanje općinama i njihov napredak. Do voleb, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 35 (21. IX. 1933), 1.

²⁷ Jugoslavenska nacionalna stranka bila je osnovana 1931. godine pod nazivom Jugoslavensko-radikalno seljačka demokratija, a 1933. promijenila je ime. Do skupštinskih izbora 1935. bila je vladajuća stranka Kraljevine Jugoslavije, zastupajući ideologiju jugoslavenskoga centralizma i unitarizma. Nakon što je pala vlada Bogoljuba Jevtića, većina poslanika JNS-a priključuje se Milanu Stojadinoviću. Regan 2004: 108–125.

No, na razočaranje uredništva *Jugoslávští Čechoslováci*, pripadnici manjine odazvali su se na općinske izbore u malenom broju.²⁸ Iako su češke manjinske novine tu apstinenciju objašnjavale tvrdnjom da su njihovi sunarodnjaci zazirali od izbora jer su ih hrvatski susjedi doživljavali kao strance, teško je povjerovati u to objašnjenje.²⁹ Čini se da bi odgovor ipak trebalo tražiti u realnim stavovima pripadnika češke manjine koji su, sudeći prema rezultatima općinskih izbora iz 1927., ipak u većem broju bili simpatizeri Hrvatske seljačke stranke (dalje HSS),³⁰ te da su poučeni izbornim zlouporabama režima iz 1931.³¹ odlučili ne glasovati na općinskim izborima i izbornom apstinencijom jasno iskazati svoja stajališta prema vladajućem sustavu i onima iz vlastitih redova koji su ga podržavali. Tome svjedoče i riječi uredništva *Jugoslávští Čechoslováci* kako su »naši ljudi još uvijek zadojeni starom ideologijom, starim, lošim predodžbama«³². O zadojenosti Čeha starom ideologijom, odnosno o njihovoj vjernosti politici HSS-a ponajbolje svjedoči izvještaj grubišnopoljskoga kotarskog načelnika o stanju i prilikama u selima, u kojem kao separatističke elemente toga kotara osobito ističe Čeha,³³ koji se »ni jednom prilikom ne pokazuju kao lojalni podanici naše Kraljevine«.³⁴

Neovisno o stvarnom odazivu pripadnika češke manjine na općinske izbore, oni su u općinama Daruvarski Brestovac, Končanica, Međurić, Badlješina, Kaptol i Pakračka Poljana dobili svojega načelnika.³⁵ S time da su češki simpatizeri HSS-a osvojili općinu Pakračka Poljana³⁶ i Daruvarski Brestovac,³⁷ a simpatizeri JNS-a Kaptol,³⁸ dok je na temelju tradicionalne političke vjernosti žitelja općina Končani-

²⁸ Kdo je vinen? *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 39 (19. X. 1933), 1–2.

²⁹ Ibid.

³⁰ Izuzetak su bile bila općina Uljanik u daruvarskom kotaru i općina Kaptol u kotaru Slavon-ska Požega, gdje su Česi na izbore izašli s radikalima. HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 211, 221, 226, 252 i 272.

³¹ O brutalnosti, represivnosti i zločinačkom karakteru jugoslavenskoga vladajućeg režima u međuratnom razdoblju usp. Horvat 1938; Isti 1992; Matković 1999: 412–415; Tuđman 2/1993: 163–164.

³² Kdo je vinen? *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 39 (19. X. 1933), 1–2.

³³ To se ponajprije odnosi na općinu Veliki Zdenci u kojoj su Česi činili 40% ukupnoga broja stanovnika.

³⁴ HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 226, Izvještaji sreskog načelstva Grubišno Polje.

³⁵ Režný 1933: 3.

³⁶ Nositelj jedine postavljene liste bio je Ljudevit Vajdička. HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 257, Općinski izbori u Pakracu.

³⁷ Za izbore 1933. u općini Daruvarski Brestovac bile su postavljene dvije liste s nositeljima Josipom Kalivodom i Franjom Ulrihom. HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 211, Sresko načelstvo Daruvar.

³⁸ Nositelj vladine i jedine postavljene liste JNS-a u općini Kaptol bio je Čeh Franjo Janota, bivši HSS-ovac. HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 272, Općinski izbori u Slavon-

ca,³⁹ Badljevin⁴⁰ i Međurić⁴¹ HSS-u, potvrđene na svim drugim općinskim izborima međuratnoga razdoblja (1923., 1927., 1936. i 1940), vrlo izgledno da su i na ovim izborima novoizabrani načelnici tih općina bili simpatizeri HSS-a.⁴²

***Kralj je umro – Živio kralj!*⁴³**

Novo razdoblje u političkom životu jugoslavenskih Čeha nastupilo je nakon Marseillskoga atentata 9. X. 1934.⁴⁴ Kao što je to bio slučaj sa svim onodobnim jugoslavenskim tiskovinama, i novine *Jugoslávští Čechoslováci* bile su ispunjene člancima o atentatu na kralja Aleksandra, naslovnice pune patetičnih izjava lojalnosti i hvalospjeva preminulom vladaru, iskaza vjernosti te izvještaja o poklonstvenim deputacijama i sličnim manifestacijama,⁴⁵ dok je posebna pozornost bila posvećena njegovim navodnim posljednjim riječima kojima je pozvao na očuvanje Jugoslavije.⁴⁶ Nesumnjivo su takav odnos službenih predstavnika češke manjine prema pokojnom kralju

skoj Požegi; S obzirom na to da su upravo češkim glasovima politički protivnici HSS-a 1933. stekli vlast u ovoj općini, to je dovelo do pogoršanja češko-hrvatskih odnosa na području općine; sukobi su kulminirali tijekom predizborne kampanje za skupštinske izbore 1935. kada je došlo do tuče između Hrvata i Čeha u Kaptolu, za koje su nazočni vikali kako »Pemce više treba pobiti«. Nekoliko dana prije toga mještani su izvikivali da sve »Pemce treba protjerati iz Kaptola« te da će »Česi biti iznenađeni kad im zatvore školu«. S obzirom da je uredništvo ostrim tonom poručilo Hrvatima da se urazume, možemo zaključiti kako to nije bio izdvojeni incident. Těžké pomery v některých našich osadách, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 49 (5. XII. 1935), 2.

³⁹ Za izbore 1933. u općini Končanici bile su postavljene dvije liste s nositeljima Josipom Rohlikom i Ivanom Frelihom. HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 211, Sresko načelstvo Daruvar.

⁴⁰ Nositelj jedine postavljene liste bio je Ivan Šimonek. HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 257, Općinski izbori u Pakracu.

⁴¹ Nositelj jedine postavljene liste u ovoj općini bio je Antun Čepelak. HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 252, Izvještaji sreskog načelstva Novska.

⁴² HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 211, Sresko načelstvo Daruvar; Ibid., Inv. br. 252, Izvještaji sreskog načelstva Novska; Ibid., Inv. br. 257, Općinski izbori u Pakracu.

⁴³ Král zemřel – at' žije král! *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 41 (11. X. 1934), 2.

⁴⁴ Kralj Aleksandar ubijen je 9. X. 1934. u Marseilleu, kamo je otputovao radi učvršćivanja vanjskopolitičke djelatnosti po pitanju Male Antante i Balkanskoga pakta. Tudman 2/1993: 124; Čulinović 1968: 320; Matković 1998: 184; Kujundžić, Dizdar 2000: 28.

⁴⁵ *Slovenská politika* osvrnula se na kraljeve posljednje riječi, »koje je narod dobro zapamtio«, *L'udová politika* nazvala ga je »najvećim vladarom svoje države«, a *České slovo* proglasilo ga je »najvećom političkom osobnošću svog naroda«. Uredništvo lista *Slovák* osudilo je atentat, a *Robotnické noviny* proglasile su ga udarcem protiv demokracije i slobode malih naroda. Československá tlač o smrti král'a Alexandra Sjednotitel'a, *Národní jednota*, br. 42 (20. X. 1934), 3; Umřel král, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 41 (11. X. 1934), 1.

⁴⁶ Iako su onodobne tiskovine pisale kako su kraljeve posljednje riječi bile »Čuvajte mi Jugoslaviju«, u suvremenoj historiografiji javljaju se mišljenja kako kralj nakon pucnjave u samrtnom grču »više ništa nije rekao«. Goldstein 2008: 358.

snažno poticali predstavnici i podržavatelji režima, no postavlja se opravdano pitanje koliko je šutljiva većina češke manjine u Kraljevini Jugoslaviji, koja se nalazila izvan sustava Čehoslovačkoga saveza, bila doista dirnuta kraljevom smrću. S obzirom na loše gospodarsko stanje u kojem se nalazila Kraljevina Jugoslavija, pogođena posljedicama velike gospodarske krize⁴⁷ i općeraširenom korupcijom svih tijela državne uprave,⁴⁸ teško je povjerovati da su se seljački slojevi, kojima je pripadala većina češke manjine, previše zabrinjavali državotvornom idejom pokojnoga kralja o unitarnoj Jugoslaviji.

S obzirom na to da je atentat na kralja Aleksandra bio jedan od ključnih događaja u Kraljevini Jugoslaviji, razumljivo je da je većina čeških društava, poput svih onodobnih društveno-političkih organizacija u Kraljevini Jugoslaviji, obilježila odlazak kralja.⁴⁹ I Čehoslovački je savez održao 15. X. u prostorijama Čehoslovačkoga doma u Beogradu komemorativnu sjednicu povodom smrti kralja Aleksandra.⁵⁰ S ništa manje patetike, putem svojega glasila *Jugoslávští Čechoslováci*, popratio je i sprovod kralja Aleksandra,⁵¹ a u istom tonu prošle su i manifestacije obilježavanja dana osnivanja Čehoslovačke Republike, Dana oslobođenja 28. X.⁵² U takvom tonu prošlo je i obilježavanje Dana ujedinjenja, 1. XII.⁵³

Kako su sve manifestacije vezane uz smrt Aleksandra bile obilježene sustavnim izražavanjem vjernosti dinastiji i jugoslavenskoj ideji, pozivanjem na Aleksan-

⁴⁷ Bićanić 1938; Matica 1976: 277–364.

⁴⁸ Milošević 1925; Kulundžić 1968.

⁴⁹ DAB, Češka osnovna škola »J. A. Komenský« Daruvar, 1923–1938, Opći spisi, 359, kut. 52; Državni arhiv Osijek (dalje DAO), Jugoslavensko-čehoslovačka liga Osijek, 1933–1939, 387, Izvještaj tajnika o radu Jugoslavensko-čehoslovačke lige u Osijeku u društvenoj godini 1934/35., knj. 1, kut. 1; *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 43 (25. X. 1934), 5; Hold našich krajanu světlé pomátce Rytířského krále Alexan[d]ra I. Sjednotitele, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 44 (1. XI. 1934), 2–3; S. L., Celá naša menšina truchlí nad tragickou smrtí milovaného panovníka, Rytířského krále Alexandra I. Sjednotitele, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 43 (25. X. 1934), 4.

⁵⁰ Hold našich krajanu světlé pomátce Rytířského krále Alexan[d]ra I. Sjednotitele, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 44 (1. XI. 1934), 2–3.

⁵¹ Kralj je bio nazivan »vladarom-junakom«, »vladarom-filantropom«, »vladarom-demokratom« te »orlom«. Opisivan je kao ptica Feniks koja se »spaljena, ponovno iz pepela rađa da bi poletjela k Suncu i koja k zemlji pada smrtno pogođena munjevitom ranom.[...] Kao ptica Feniks, vjerujemo da će i kralj Aleksandar, oboren bijednom ljudskom zlobom, zlobom pakla i tamnih sila, ponovno ustati i ponovno poletjeti ka svom vrtoglavom putu k najvišem cilju čovječanstva: miru i blagostanju naroda. [...] Možemo reći i vjerovati da je umro čovjek, ali nije umro kralj«. Jsme na strážil! *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 43 (25. X. 1934), 1.

⁵² Hold našich krajanu světlé pomátce Rytířského krále Alexan[d]ra I. Sjednotitele, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 44 (1. XI. 1934), 2–3.

⁵³ J. Č. liga v Záhřebě položila veněc na Oplenci, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 48 (29. XI. 1934), 1; Vzpomínková výprava z okresů Daruvar, Pakrac, Virovitica a Novska ku hrobu Rytířského krále Alexandra I. Sjednotitele, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 48 (29. XI. 1934), 1; *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 49 (6. XII. 1934), 2.

drove posljednje riječi te zaklinjanjem na očuvanje cjelovitosti države, sve navedeno upućuje na zaključak da je program ovih manifestacija sastavila i koordinirala središnjica Čehoslovačkoga saveza u Beogradu po nuputcima središnje državne vlasti.⁵⁴ O tome nam ponajbolje svjedoči dopis Ministarstva prosvjete, upućen svim školama (među ostalim i češkoj školi u Daruvaru) o potrebi održavanja poučnih predavanja 15. X. o »tužnom značaju dana kada stižu u zemlju posmrtni ostaci blaženopočivšega Kralja Aleksandra i donose u prestoni grad«. ⁵⁵ Pritom je organizatorima predavanja dan poseban naputak da su dužni što vjernije učenicima objasniti »velika dela Kralja Ujedinitelja na stvaranju i uredjenju naše otadžbine«. ⁵⁶ Taj je nalog češka škola »Jan Amos Komenský« odradila 21. X. u nazočnosti svih nastavnika.⁵⁷

Ostaje jedino pitanje je li Čehoslovački savez u Beogradu organizirao sve te događaje po izravnom nalogu vladajućih beogradskih struktura, kao što svjedočimo na primjeru naloga Ministarstva prosvjete, ili je vodstvo Saveza samostalno osmišljavalo takve akcije ne bi li ostavilo što bolji dojam na vladajuće krugove i tako si osiguralo što bolju početnu poziciju u svojim daljnjim zahtijevanjima za poboljšanje položaja češke manjine, ali i za očuvanje vlastitih privilegija.

Naime u traženju odgovora na ovo pitanje ne smije se iz vida ispustiti činjenica da je iza Saveza i uredništva *Žugoslávští Čechoslováci* stajao relativno uzak urednički i suradnički krug, dobrim dijelom financiran iz državnoga proračuna te se, u skladu s time, nisu ni mogla očekivati bitno drukčija javna stajališta, odnosno tekstovi. Samim time njihov obračun s neistomišljenicima, koje su nazivali »Česima samo po imenu, ali ne i po osjećaju« i »neosviještenim masama«⁵⁸, ne možemo protumačiti nikakvim ideološkim razlozima i podjelama unutar zajednice jugoslavenskih Čeha, već isključivo njihovom željom za očuvanjem vlastitih sinekura.

Iako se iz pisanja *Žugoslávští Čechoslováci* ne može iščitati tko su bile te »neosviještene mase«, nema sumnje da se mislilo na simpatizere oporbenih stranaka, posebice HSS-a, koji je svojim programom i kulturno-prosvjetnim i gospodarskim or-

⁵⁴ Komemoracijske su sjednice održane i u Slavanskom Brodu, Dežanovcu, Brestovcu, Lipovljanima i Međuriću. *Žugoslávští Čechoslováci*, br. 45 (8. XI. 1934), 3.

⁵⁵ Državni arhiv Bjelovar (dalje DAB), Češka osnovna škola »J. A. Komenský« Daruvar 1923–1938, Opći spisi, 359, kut. 52.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ DAB, Češka osnovna škola »J. A. Komenský« Daruvar 1923–1938, Opći spisi, 359, kut. 52.

⁵⁸ Nazivali su ih »Česima samo po imenu, ali ne i po osjećaju. To su ljudi, koji nikada nisu bili odgajani u češkom duhu, koji su bili zadojeni stranom ideologijom, uglavnom danas nama neprijateljskom. Upravo je naš cijeli rad usmjeren k cilju da od te mase neosviještenih zemljaka, koji su cijela desetljeća i po cijele generacije udaljeni od bilo kakvoga kulturnoga života, učinimo osviještene Čeh«. Uprimo ne prohlášeni, *Žugoslávští Čechoslováci*, br. 44 (1. XI. 1934), 1.

ganizacijama (Gospodarska i Seljačka sloga),⁵⁹ namijenjenima poboljšanju uvjeta života na selu te uključivanju seljaka u seljački pokret, svakako morao biti zanimljiv i češkim seljacima, koji su imali velik udio u socijalnoj strukturi češke manjinske zajednice u međuratnoj Jugoslaviji.⁶⁰

Pred izborima⁶¹

Dok je uredništvo novina *Jugoslávští Čechoslováci* raspravljalo o »neosviještenim masama«, počele su pripreme za privremene izbore za Narodnu skupštinu u organizaciji nove vlade Bogoljuba Jevtića, sastavljene 20. XII. 1934.⁶² Iako je Jevtićeva vlada najavila »stišavanje političkih strasti politikom izimirenja«,⁶³ u stvarnosti je nastavila s politikom centralizma i unitarizma te s brutalnim suzbijanjem hrvatskoga nacionalnog pokreta, odnosno s težnjom za priznanjem hrvatske državne i narodne individualnosti u Kraljevini Jugoslaviji.⁶⁴

U takvim političkim okolnostima najavljeno je sudjelovanje opozicijskih stranaka na izborima koje su odlučile na njima nastupiti sa zajedničkom zemaljskom listom pod nazivom Udružena opozicija, nositelj koje je bio Vladko Maček.⁶⁵ S obzirom na to da su ove stranke i dalje zabranjene, u političkom su životu nastupale s pridjevkom »bivše«. Neovisno o programskim razlikama, stranke su bile složne po pitanju potrebe rušenja državnoga režima i demokratizacije jugoslavenskoga društva,⁶⁶ a kako je Namjesničko vijeće već 6. II. raspustilo Narodnu skupštinu i raspisalo

⁵⁹ Usp. Matica, 1976–1977: 493–500; Leček 2002: 325–352; Ista 2003: 336–390; Ista 2005; Kolar-Dimitrijević 1999–2000: 251–255; Šute 2010.

⁶⁰ »Stanje u selima u kojima su u većini pristalice Dr. Mačeka, a to su na području ovoga sreza u prvom redu Česi, Njemci i Madjari kao i u ovom srezu naseljeni Hrvati iz Hrv. zagorja, nije povoljno i ako glavni razlog takovom raspoloženju barem kod Čeha, Madjara i Njemaca nisu političke prilike već postojeća privredna kriza«. HDA, fond 1363, Politička situacija (Grupa XXI), Inv. br. 4036, Izvještaj sreskog načelnika Grubišno Polje; O dobrim odnosima pojedinih lokalnih zajednica Čeha sa susjedima Hrvatima, odnosno HSS-om svjedoči odlična suradnja Seljačke sloge i Čeha u Prekopakri. Leček 2002: 23.

⁶¹ Před volbami, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 17 (24. IV. 1935), 1.

⁶² Tuđman 2/1993: 144–145.

⁶³ Čulinović 1968: 322; Tuđman 2/1993: 144–145.

⁶⁴ Dana 19. i 20. V. 1935. »oružništvo je izvršilo krvoproliće u selu Sibinju i kraj gradskog groblja u Brodu, gdje je iz odvračkih sela Gržića i Jakčine Male te Andrijevac, Rušćice i Gornje Vrbe ubijeno 15, a ranjen veći broj ljudi; krvoprolića su izvršena i u Primoštenu u Dalmaciji, kraj Klanca u Lici, u Selnici u Hrvatskom zagorju i u drugim mjestima«. Tuđman 2/1993: 148.

⁶⁵ Izmjenom izbornog zakona iz 1933. za prijavu zemaljske liste trebalo je, umjesto dotadašnjih 60 potpisa u svim upravnim kotarevima, samo njih 30 u polovini kotareva. Tako se povezivanjem političkih stranaka mogla pojaviti i opozicijska lista. Čulinović 1968: 324–325.

⁶⁶ Udruženu su opoziciju činile Seljačko-demokratska koalicija (dalje SDK), Srpska zemljoradnička stranka, Demokratska stranka i Jugoslavenska muslimanska organizacija. Stojkov 1969: 301; Svako zlo ima i svoje dobro! *Glas opozicije*, br. 1 (ožujak 1936), 1.

izbore za 5. V. 1935., krajem veljače započela je predizborna agitacija i u manjinskim novinama.

Najava sudjelovanja opozicijskih stranaka na izborima zasigurno je pripomogla daljnjem političkom raslojavanju među pripadnicima češke manjine, odnosno udaljavanju »neosvijestjenih masa« od predstavnika češke manjine okupljenih oko Čehoslovačkoga saveza, koji su putem svojega glasila *Jugoslávští Čechoslováci* prilično jasno podržavali vladajuće strukture. Iako su novine pozivale pripadnike češke manjine da svojim glasovima podrže Jevtićeve listu, nemamo podataka u koliko su je mjeri na lokalnoj razini pripadnici češke manjine doista i podržali.

Unatoč tom nedostatku, u promišljanju o stajalištima pripadnika češke manjinske zajednice ne smije se iz vida izgubiti činjenica da je HSS, kao član Udružene opozicije, bio vrlo aktivan na području zapadne Slavonije, gdje se nalazila glavna koncentracija češke manjine u Kraljevini Jugoslaviji, kao i to da je stranka na tom prostoru tradicionalno uživala potporu među Česima o čemu svjedoče rezultati općinskih izbora od 1923. do 1936. godine,⁶⁷ te naposljetku da se HSS, među ostalim, u svojem programu zalagao za rješavanje nagomilanih gospodarskih i socijalnih problema seljaštva te da je stranačka promidžba morala imati odjeka među jugoslaven-skim Česima s obzirom na to da je velik broj pripadnika ove manjine i sam pripadao seljačkom sloju. O zanimanju pripadnika češke manjine za HSS-ov socijalni i gospodarski program ponajbolje svjedoči izvještaj daruvarškoga kotarskog načelnika o stanju i prilikama u selima, koji upravo kao glavni razlog češkoga simpatiziranja HSS-a navodi njihove aktivnosti usmjerene na uklanjanje posljedica velike gospodarske krize među češkim seljaštvom tog kotara.⁶⁸

U tom kontekstu moramo promatrati akciju uredništva *Jugoslávští Čechoslováci* niti mjesec dana prije izbora, kojom su zamolili Čehe bez jugoslavenskoga državljanstva, koji shodno tome nisu imali prava sudjelovanja i glasovanja na izborima, da se suzdrže od agitacija, koje bi po njih mogle imati loše posljedice, ako ne i sudske progone, dok su daruvarskim Česima preporučili da u svojem kotaru glasuju za vladina kandidata Milana Dobrovića, koji je, iako nečeškoga podrijetla, kao narodni poslanik višekratno dokazao uvažavanje češke manjine i njezinih zahtjeva, smatrajući kako će »osvijestjeni zemljaci spoznati da trebaju glasovati za one koji su djelovali za njih i koji će to i nadalje to činiti«.⁶⁹ Nažalost, autori članka propustili su

⁶⁷ HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 221, Općinski izbori u Garešnici; Ibid., Inv. br. 226, Izvještaji sreskog načelstva Grubišno Polje; Ibid., Inv. br. 252, Izvještaji sreskog načelstva Novska; Ibid., Inv. br. 257, Općinski izbori u Pakracu; Ibid., Inv. br. 272, Općinski izbori u Slavon-skoj Požegi.

⁶⁸ HDA, fond 1363, Politička situacija (Grupa XXI), Inv. br. 4036, Izvještaj sreskih načelnika o selima daruvarškoga kotara 1935.

⁶⁹ Před volbami, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 17 (24. IV. 1935), 1–2.

objasniti što podrazumijevaju pod »dokazanim uvažavanjem češke manjine«. Jednako su tako iz nepoznatoga razloga propustili napomenuti i to da je Dobrovićev zamjenik na listi bio Čeh Hinko Vodstrečil, zemljoradnik iz Daruvara.⁷⁰

No Hinko Vodstrečil nije bio jedini kandidirani Čeh na ovim izborima. Na Mačekovoj opozicijskoj listi kao zamjenik kandidata Jurja Zrinščaka za daruvarski kotar postavljen je Franjo Hašpl, ratar iz Gornjega Daruvara, dok je u grubišnopoljskom kotaru kandidat opozicije bio Većeslav Vilder.⁷¹

Zahvaljujući nasilju, izbornim zloporabama, od prebacivanja izbornih kuglica iz opozicijske u vladinu kutiju do lažiranja izbornih lista,⁷² te izbornom zakonu, prema kojem je pobjedničkoj listi automatski pripadalo 3/5 svih poslaničkih mjesta,⁷³ vladina je lista Bogoljuba Jevtića s 1 746 982 glasa osvojila 303 mandata (82%), a lista Udružene opozicije s 1 076 345 glasova tek 67 mandata, dok su lista Dimitrija Ljotića s 33 549 glasova i lista Bože Maksimovića s 24 088 glasova ostale bez mandata jer nisu dobile zakonski minimum od 50 000 glasova.

Iako ne znamo kolik je bio odaziv češke manjine na ovim izborima, kao ni jesu li bili zadovoljni izbornim rezultatima, činjenica jest da su u kotarima koje su naseljavali Česi pobijedili vladini kandidati,⁷⁴ te da su prorežimski orijentirani Česi, okupljeni oko Čehoslovačkoga saveza i novina *Jugoslávští Čechoslováci*, svakako imali razloga za slavlje jer je svoj mandat dobio, među ostalim, i Milan Dobrović, »dokazani uvažavatelj češke manjine« i njihovih zahtjeva.

Unatoč izbornom uspjehu, vlada Bogoljuba Jevtića bila je zbog političke situacije primorana podnijeti ostavku, a zamijenila ju je 24. VI. 1935. vlada Milana Stojadinovića, koja je u deklaraciji iznesenoj pred Narodnom skupštinom 4. VII. najavila nastavak politike državnoga i narodnoga jedinstva, dok je kao osnovni pravac unutrašnje politike naveden Ustav iz 1931. godine, pri čemu je istaknuta vjernost svim njegovim načelima, osobito državno i narodno jedinstvo. No radi smirivanja politič-

⁷⁰ Kandidati za narodnog poslanika. Zemaljska kandidacijska lista Bogoljuba D. Jevtića, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 93 (19. IV. 1935), 4.

⁷¹ Kandidati za narodnog poslanika. Zemaljska kandidacijska lista Vladka Mačeka, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 96 (23. IV. 1935), 3.

⁷² Cijela predizborna Jevtićeva kampanja bila je usmjerena protiv opozicijske izborne liste. Uslijedila su brojna uhićenja pripadnika opozicije, onemogućavanje zborova, koje je pratila žestoka agitacija u režimskom tisku. Stojkov 1969: 292.

⁷³ Promjenom izbornoga zakona pobjednička lista automatski je dobivala 3/5 poslaničkih mandata (umjesto dotadašnjih 2/3), dok je u podjeli ostalih mandata također sudjelovala s ostalim kandidacijskim listama. Čulinović 1968: 324; Definitívny výsledky volieb, *Národná jednota*, br. 21 (25. V. 1935), 1.

⁷⁴ Izabrani su Milan Dobrović u kotaru Daruvar, Stevan Bubić i Luka Šoški u Bjelovaru, Milivoj Stepanov u Garešnici, Nijo Stuparić u Kutini, Andrija Hibanjek u Čazmi, Dagan Demić u Slavonском Brodu, Milenko Marković u Pakracu, Dragan Kraljević u Slavonškoj Požegi, Simo Djurić u Novoj Gradiški. Konečný výsledok volieb, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 22 (30. V. 1935), 1.

ke situacije i nezadovoljstva opozicijskih stranaka nova je vlada odlučila dijelom odstupiti od proklamiranih centralističko-unitarističkih načela te je najavila izmjenu izbornog zakona i nove izbore, kao i mogućnost uvođenja jače samouprave banovina.⁷⁵

S obzirom na to da je Čehoslovački savez tradicionalno podržavao svaku vladinu inicijativu, ne čudi da su *Jugoslávští Čechoslováci* povodom imenovanja nove vlade istaknuli kako bi »bilo dobro kada bi vlada dr. Stojadinovića do kraja izdržala jer ono što Jugoslavija treba jest upravo političko smirivanje, usredotočenost i obnavljanje uzajamnog povjerenja«, uz poštivanje načela ravnopravnosti svih građana.⁷⁶ U skladu s takvim stajalištem, uredništvo novina izrazilo je punu podršku novoj vladi, očekujući smirivanje unutarnjih napetosti, a posebice hrvatskoga pitanja, čime bi se »utanačila suradnja svih stanovnika cijele države«. ⁷⁷ No ostaje nejasno na temelju čega su zaključili da je Stojadinović doista spreman riješiti hrvatsko pitanje, s obzirom na činjenicu da je HSS kao vodeća hrvatska politička snaga pod rješenjem hrvatskoga pitanja podrazumijevao obnovu hrvatske teritorijalne i političke individualnosti, dakle ponovno objedinjavanje razbijenoga hrvatskog teritorija u jedinstvenu političko-teritorijalnu cjelinu i obnovu hrvatske autonomije.

Iako je iz pisanja novina *Jugoslávští Čechoslováci* u tom razdoblju i dalje gotovo nemoguće iščitati stvarna stajališta češke manjine, osim naravno stajališta članova i simpatizera Čehoslovačkoga saveza, koji su zdušno podržavali aktualnu vladu, čini se da je ipak slabljenje vladine politike »čvrste ruke«, ⁷⁸ odnosno ublažavanje odnosa vlasti prema javnom djelovanju i istupima tijekom i nakon 1935. ohrabrilu uredništvo ovoga lista da tijekom izborne kampanje za skupštinske izbore iste godine izvještava ne samo sa skupova Jugoslavenske radikalne zajednice (dalje JRZ) nego i sa skupova Udružene opozicije koji su bili održavani »u znaku narodne sloge«. ⁷⁹ Tijekom te kampanje posebno su istaknuli govore Božidara Markovića i Dragiše Zdravkovića na skupu Udružene opozicije u Kruševcu koji su, uspoređujući Čehoslovačku Republiku s Kraljevinom Jugoslavijom, zaključili da su sloga i jedinstvo svih čehoslovačkih političkih stranaka i narodnosti pokazatelji da Čehoslovačka ni u najtežim okolnostima nije odstupila od prave demokracije, kojoj bi se trebala vratiti i Jugoslavija. ⁸⁰

⁷⁵ Vládní prohlášení nové vlády, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 28 (11. VII. 1935), 1; Tuđman 2/1993: 154–157.

⁷⁶ Vládní prohlášení nové vlády, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 28 (11. VII. 1935), 1.

⁷⁷ *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 27 (4. VII. 1935), 1; *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 45 (7. XI. 1935), 1.

⁷⁸ Tuđman 2/1993: 158–160.

⁷⁹ *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 45 (7. XI. 1935), 1; Schůze na všechny strany, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 48 (28. XI. 1935), 1; Schůze bývalých samostalců v Bělovaru, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 48 (28. XI. 1935), 1.

⁸⁰ Prema pisanju *Jugoslávští Čechoslováci* pod sintagmom »najteže okolnosti« govornici su se osvrnuli na njemačku nacionalnu manjinu i njihove zahtjeve u Čehoslovačkoj. Na taboru sdružné opo-

S obzirom na očiglednu promjenu u novinskom praćenju aktualne političke situacije, postavlja se pitanje što je uzrokovalo ovakvu novu uređivačku politiku? Kao što smo već napomenuli, razloge svakako treba tražiti u prilagođavanju Čehoslovačkoga saveza i njegova glasila na promjene u političkim odnosima na višoj razini, koje s jedne strane karakterizira odustajanje beogradskoga režima od provođenja politike »čvrste ruke«, odnosno diktature, što se odrazilo, među ostalim, i u popuštanjima stroga odnosa službenih vlasti prema javnom djelovanju. No razloge bi trebalo tražiti i u činjenici da se HSS na petosvibanjskim izborima 1935. pokazao kao »jedina i neupitna predstavica hrvatskih interesa u Kraljevini Jugoslaviji«, ⁸¹ te da je svojim zalaganjem za stjecanjem punih političkih prava svih muškaraca i žena te socijalnim programom počeo privlačiti široke slojeve, »ponajprije seljačko stanovništvo«, ⁸² kojemu je većina češke manjinske zajednice pripadala. U takvom ozračju započele su pripreme za općinske izbore 1936. godine.

***Braćo zemljoradnici, Česi, Nijemci i Mađari!*⁸³**

Na temelju raspoloživih arhivskih izvora i izvještaja u tisku možemo zaključiti da su pripadnici češke manjine s prostora zapadne Slavonije u većem broju bili simpatizeri HSS-a te da izbor vladinih kandidata na izborima 1935. nije bio odraz političkoga raspoloženja stanovnika kotara, odnosno općina u kojima su Česi imali velik udio u ukupnom broju stanovnika, već različitih izbornih manipulacija i prevara. Stoga ne čudi da je HSS, nakon potvrde svojega političkog statusa 1935., kao novi politički cilj postavio osvajanje što većega broja općina na hrvatskom prostoru, što su smatrali još jednim korakom u nizu na putu stvaranja »države u državi«, odnosno do priznanja hrvatske autonomije u Kraljevini Jugoslaviji. ⁸⁴ Među tim općinama svakako su bile i češke općine na području zapadne Slavonije, u kojima su pripadnici ove manjine imali znatan udio u ukupnom broju stanovnika.

U skladu s novim stranačkim ciljevima, HSS je u veljači 1936. i službeno pokrenuo predizbornu kampanju među pripadnicima češke manjine. Objavljivanjem proglašenja Vladka Mačeka, pod sloganom *Braćo zemljoradnici, Česi, Nijemci i Mađari!*, na naslovnici *Jugoslávští Čechoslováci*, HSS je, među ostalim, pozvao pripadnike češ-

sice v Kruševci, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 52 (24. XII. 1935), 1.

⁸¹ Leček 2008: 999.

⁸² Ibid.

⁸³ Maček 1936: 1.

⁸⁴ Općinski izbori 1936. godine imali su veliko značenje za HSS, koji je upravo osvajanjem velikoga broja općina i borbom za njihovu samoupravu započeo svojevršno stvaranje »države u državi«, što će u konačnici dovesti 26. VIII. 1939. do stvaranja Banovine Hrvatske i početka procesa federalizacije Kraljevine Jugoslavije. Leček 2008: 999–1032.

ke manjine da na predstojećim izborima podrže liste HSS-a i Seljačko-demokratske koalicije (dalje SDK).⁸⁵ S obzirom na to da je proglas upućen s naslovnice glasila Čehoslovačkoga saveza, koji još od uvođenja diktature 1929. godine nije krio svoju simpatiju prema vladajućim strukturama, postavlja se pitanje zašto bi Savez svojem donedavnom ideološkom protivniku prepustio čitavu naslovnicu i dopustio mu da lobira za kandidacijske liste koje taj isti savez (barem javno) nije podržavao.

Dva su moguća odgovora. Prvi je da su *Jugoslávští Čechoslováci* objavili plaćeni predizborni proglas. No taj odgovor nameće novo pitanje. Bi li Čehoslovački savez i njihovo glasilo *Jugoslávští Čechoslováci* zbog sitne zarade riskirali sukob s Beogradom, odnosno režimom, te se izložili opasnosti prestanka financiranja iz proračuna i različitim drugim oblicima zlostavljanja? Vjerujemo da ipak ne bi. S obzirom na to da se Savez do ovih izbora nepogrešivo svrstavao uz pobjedničku stranu, dakle uz vladajuće režime i njihove liste, postavlja se daljnje pitanje je li pod impresijom potvrđivanja HSS-a kao vodeće političke snage na hrvatskom prostoru na izborima iz 1935. godine te popuštanja strogoga odnosa službenih vlasti prema javnom djelovanju odlučio promijeniti politička stajališta?

Odgovor na ovo pitanje bio bi pozitivan iz barem dva razloga. Kao prvo, Maček se proglasom u slučaju izborne pobjede jasno i nedvojbeno založio za priznanje kulturne i narodne individualnosti češke manjine, a posebice na pravo korištenja materinjeg jezika. Upravo je to bio jedan od osnovnih razloga utemeljenja Čehoslovačkoga saveza kao krovne organizacije češke (i slovačke) manjine još 1921. godine te niza manjinskih društava, kao i njegova priklanjanja kralju Aleksandru, koji im je Oktroiranim ustavom dopustio otvaranje manjinskih škola i nastavu na češkom jeziku.⁸⁶ Da je ova Mačekova poruka naišla na povoljan odaziv ponajbolje svjedoči činjenica da je Savez sa stranica svojega lista izrazio zadovoljstvo što su s »kompetentnog mjesta iz hrvatske stranke dobili potvrdu da su naše snage i naša borba ispravni«,⁸⁷ jer će »za državu biti bolje da u njoj bude 60 000 osviješćenih Čeha, umjesto 60 000 polutana«. ⁸⁸ Drugo, dužnosnici Saveza znali su da na prostoru zapadne Slavonije HSS ima puno simpatizera među pripadnicima češke manjine, koje su službene vlasti prokazivale kao neloyalne podanike Kraljevine Jugoslavije i separatiste,⁸⁹ a surad-

⁸⁵ »...draga braćo, Česi, Nijemci i Mađari. Vi danima pristupate našim redovima, ne samo jer težite socijalnoj jednakosti, već i zato što znate što je iz njega odstranjeno sve šovinističko, i jer je taj pokret, koji brani hrvatsku narodnu svijest, imao i ima na umu da svaki narod, posebice onaj koji ne živi u svojoj domovini, u svojoj državi, najčešće kao manjina u drugoj državi, ima prirodno pravo zadržati svoju kulturnu individualnost i narodnu svijest. [...] Borite se za čovječnost i svoja ljudska prava, borite se za pravdu, za svoju slobodu, za svoj dragi materinji jezik i kulturnu individualnost«. Maček 1936: 1.

⁸⁶ Dugački 2013: 125.

⁸⁷ -o- 1936: 1.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ »Javno pak govore, da oni samo hoće unutrašnje preuredjenje države na federativnoj osnovi, a kako sam od svog poverenika obavešten, kada su nasamo, raspravljaju i zagovaraju otcepljenje Hrvat-

nici novina *Jugoslávští Čechoslováci* nazivali »Česima samo po imenu, ali ne i po osjećaju« te, već spomenutim, »neosviještenim masama«. ⁹⁰

Neovisno o motivima novina *Jugoslávští Čechoslováci* za objavljivanje ovoga proglašenja, HSS-a je započeo s predizbornom kampanjom. Vodstvo HSS-a pozvalo je narodne poslanike i predsjednike kotarskih, općinskih i mjesnih organizacija da se pripreme za općinske izbore, uz naputak da u višenacionalnim mjestima smiju slagati zajedničke liste s drugim narodnostima i da im je najstrože zabranjeno na njih stavljati pristalice JNS-a i JRZ-a te kandidata iz 1933. godine koje su smatrali režimskim ljudima. ⁹¹

Tom se pozivu odazvao HSS-ov kandidat za narodnoga poslanika Juraj Zrinščak, koji je u pratnji Živka Hećimovića i Milivoja Ašnera 4. VII. 1936. u večernjim satima navratio u gostionicu Rudolfa Volgemuta u Donjem Daruvaru, gdje je domaćim Česima prenio poruku svoje stranke »da su ravnopravni i da se ne trebaju bojati« te neka se za tri dana slobodno odazovu velikom predizbornom skupu SDK za daruvarski kotar. ⁹²

Prema izvještaju bana Savske banovine, Marka Kostrenčića, skupu je nazočilo 5000–6000 osoba, a uz govore aktivista SDK nastupilo je šest glazbenih sastava, postrojba od 40–50 konjanika koja je okruživala tribinu s govornicima i povorke, koje su tijekom dolaska na skup bile ukrašene s »oko 40 hrvatskih zastava, tri srpske i dve češke«. ⁹³ Skupu se obratilo devet govornika, među kojima je bio i Franjo Hašpl, zamjenik kandidata za opozicijskoj listi za daruvarski kotar na izborima 1935., koji je govorio protiv korupcije u jugoslavenskom društvu. ⁹⁴ Iako je skup prošao bez incidenta, četvoricu njegovih sudionika, među kojima je bio i Čeh Adolf Hvala iz Batinjana, pri povratku kući u vinogradu kraj sela Batinjana napali su iz zasjede Teša Borovnica, Dušan Djelajlija i Branko Dujanović te kuburom ranili Hvalu u nogu. ⁹⁵

ske«. HDA, fond 1363, Politička situacija (Grupa XXI), Inv. br. 4036, Izvještaj sreskog načelnika Grubišno Polje; Čehe je, zajedno s Njemcima i Madarima, kao simpatizere hrvatskih federalista prokazao i načelnik kotara Podravska Slatina. HDA, fond 1363, Politička situacija (Grupa XXI), Inv. br. 4036, Izvještaj sreskog načelnika Podravske Slatine.

⁹⁰ Usp. bilješku 89.

⁹¹ Leček 2008: 1004.

⁹² HDA, fond 1363, Politička situacija (Grupa XXI), Inv. br. 4073, Zrinščak Juraj – držanje sastanka bez dozvole.

⁹³ HDA, fond 1363, Politička situacija (Grupa XXI), Inv. br. 4073, Nedozvoljeni zbor opozicije u Daruvaru.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ HDA, fond 1363, Politička situacija (Grupa XXI), Inv. br. 4333, Izvještaj inspektoratu Krajevske banske uprave.

Ostali opozicijski predizborni skupovi, o kojima su *Jugoslávští Čechoslováci* redovito i s posebnom pozornošću izvještavali, protekli su u miru.⁹⁶

Neposredno uoči izbora uredništvo *Jugoslávští Čechoslováci* pozvalo je sve pripadnike manjine da podupru one koji će se zalagati za češke zahtjeve i interese.⁹⁷ Iako nisu dali jasne naputke za koga glasovati na predstojećim općinskim izborima, iz njihova detaljnoga praćenja predizbornih aktivnosti opozicije, što se posebno odnosi na proslavu 57. rođendana »vođe Hrvata« Vladka Mačeka, koju je HSS organizirao kao niz predizbornih manifestacija po brojnim mjestima Savske banovine,⁹⁸ te redovitoga praćenja drugih opozicijskih aktivnosti, stječe se dojam da su *Jugoslávští Čechoslováci*, a samim time i Čehoslovački savez, na ovim izborima po prvi put u svojoj dosadašnjoj praksi praćenja predizbornih aktivnosti odlučili zauzeti neutralan stav, odnosno doista dozvoliti pripadnicima manjine da podupru one za koje smatraju da se zalažu za češke manjinske potrebe.

Rezultati općinskih izbora iz 1936. ponovno su potvrdili dominaciju HSS-a i SDK među Česima. Od 14 čeških općina, HSS je osvojio općine Daruvarski Brestovac,⁹⁹ Končanica,¹⁰⁰ Pakračku Poljanu,¹⁰¹ Dežanovac,¹⁰² Medurić,¹⁰³ Lipov-

⁹⁶ Politický ruch, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 28 (9. VII. 1936), 1; Volby do obcí, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 29 (16. VII. 1936), 1; Obecní volby, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 30 (23. VII. 1936), 1.

⁹⁷ »Pripadnici češke manjine plaćaju porez u svim mjestima u kojima žive, stoga imaju bar toliko prava da se njihovi zahtjevi uzmu u obzir. [...] Što se tiče političkoga uvjerenja, naši ljudi ga imaju i to im nitko ne može i neće braniti. Znaju gdje im je mjesto. To ne bi trebalo predstavljati prepreku novom općinskom odboru da ih poštuje kao Čehe i brine se o njihovim interesima. [...] Dakle, sad je mogućnost da se ta demokracija izrazi i prema našim zemljacima«. K. 1936: 1.

⁹⁸ Prema Mačeku su čestitke bile želja za pravdom i izraz volje hrvatskoga naroda. Narození Dra. Vladka Mačka, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 30 (23. VII. 1936), 1.

⁹⁹ Nositelj liste b. HSS-a bio je Rudolf Ulrich (12 mandata), a građanske liste Franjo Kutnohorski (5 mandata). HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 211, Sresko načelstvo Daruvar; U Savskoj banovni b. HSS dobiva nove općine u svoje ruke, *Hrvatski dnevnik*, br. 170 (10. XI. 1936), 7.

¹⁰⁰ Nositelj službene liste b. HSS-a bio je Ljudevit Malek (1 mandat), a neslužbene b. HSS-a Ivan Hnojčik (12 mandata), dok JRZ-ova lista pod vodstvom Ivana Vanječka nije osvojila niti jedan mandat. HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 211, Sresko načelstvo Daruvar; U Savskoj banovni b. HSS dobiva nove općine u svoje ruke, *Hrvatski dnevnik*, br. 170 (10. XI. 1936), 7.

¹⁰¹ Na izborima je bila postavljena samo lista b. HSS-a nositelja Franišek Veleca. HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji. Inv. br. 257, Općinski izbori u Pakracu.

¹⁰² Nositelj službene liste b. HSS-a bio je Dragutin Vreš (17 mandata), a liste JRZ-a Josip Varga (1 mandat). HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 211, Sresko načelstvo Daruvar; U Savskoj banovni b. HSS dobiva nove općine u svoje ruke, *Hrvatski dnevnik*, br. 170 (10. XI. 1936), 7.

¹⁰³ Nositelj službene liste b. HSS-a bio je Mijo Magdić (17 mandata), a nositelj disidentske liste b. HSS-a, udružene s Čehoslovacima, bio je Tomo Ratković (1 mandat). HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 252, Izvještaji sreskog načelstva Novska.

ljan,¹⁰⁴ Velike Zdence,¹⁰⁵ Hercegovac,¹⁰⁶ Kaptol¹⁰⁷ i Daruvar,¹⁰⁸ SDK općine Ivanovo Selo¹⁰⁹ i Badljevino,¹¹⁰ dok je JRZ pobijedio u općinama Daruvar Vanjski¹¹¹ i Uljanik.¹¹²

Unatoč velikoj pobjedi HSS-a, koja je dijelom bila osigurana i češkim glasovima, Česi su uspjeli zadržati mjesta općinskih načelnika tek u općinama Daruvarski Brestovac, Končanica i Pakračka Poljana, što je u odnosu na osvojenih 6 mjesta općinskih načelnika iz 1933. godine bio dvostruko slabiji rezultat. Ogorčenje i razočaranje uredništva *Žugoslávství Čechoslováci*, a sami time i Čehoslovačkoga saveza izbornim rezultatima bili su veliki, posebice jer su smatrali da su se »dali uspavati lijepim riječima i obećanjima«. ¹¹³ Niti jedna politička stranka nije ostala pošteđena teških riječi i napada u novinama *Žugoslávství Čechoslováci*. Bili su razočarani svima koji su ih uvjerovali da općinski izbori nisu politička stvar, već komunalna, koja će u svakoj općini na vlast dovesti najsposobnije ljude. Mačeku su zamjerili što nije ispunio obe-

¹⁰⁴ Nositelj službene liste b. HSS-a bio je Marko Živaljević (24 mandata), a disidentske liste b. HSS-a Mato Kraljevac (niti jedan mandat). HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 252, Izvještaji sreskog načelstva Novska.

¹⁰⁵ U Velikom Zdecima lista b. HSS-a osvojila je 10 mandata, a lista JRZ-a 2 mandata. HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 221, Općinski izbori u Garešnici; Općinski izbori u Savskoj banovini, *Hrvatski dnevnik*, br. 168 (8. XI. 1936), 7.

¹⁰⁶ Na izborima je bila postavljena samo lista b. HSS-a. HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 221, Općinski izbori u Garešnici; Općinski izbori u Savskoj banovini, *Hrvatski dnevnik*, br. 168 (8. XI. 1936), 7.

¹⁰⁷ Na izborima je bila postavljena samo lista b. HSS-a Petra Hercega. HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 272, Općinski izbori u Slavonskoj Požegi; Volby do obci, *Žugoslávství Čechoslováci*, br. 43 (22. X. 1936), 1–2.

¹⁰⁸ Na izborima je bila postavljena samo lista b. HSS-a nositelja Vinka Kruljca (18 mandata). HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 211, Sresko načelstvo Daruvar; U Savskoj banovini b. HSS dobiva nove općine u svoje ruke, *Hrvatski dnevnik*, br. 170 (10. XI. 1936), 7.

¹⁰⁹ Nositelj liste SDK bio je Dmitar Bota (17 mandata), liste JNS-a Milan Preradović (1 mandat), građanske liste Dušan Popara (1 mandat), a liste JRZ-a Joco Lužajić (1 mandat). HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 226, Izvještaji sreskog načelstva Grubišno Polje; Općinski izbori u Savskoj banovini, *Hrvatski dnevnik*, br. 168 (8. XI. 1936), 7.

¹¹⁰ Nositelj SDK-ove liste bio je Mato Lujanac (15 mandata), dok u dokumentima nije zabilježen nositelj građanske liste, koja je osvojila 3 mandata. HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 257, Općinski izbori u Pakracu.

¹¹¹ Nositelj JRZ-ove liste bio je Tomo Vukojević (17 mandata), a liste b. HSS-a Viktor Valdgoni (3 mandata). HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 211, Sresko načelstvo Daruvar; U Savskoj banovini b. HSS dobiva nove općine u svoje ruke, *Hrvatski dnevnik*, br. 170 (10. XI. 1936), 7.

¹¹² HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 211, Sresko načelstvo Daruvar; U Savskoj banovini b. HSS dobiva nove općine u svoje ruke, *Hrvatski dnevnik*, br. 170 (10. XI. 1936), 7.

¹¹³ Drav. 1936: 1.

ćanje iz veljače 1936. o uvažavanju češke narodne snage i posebnosti, a vladi što nije riješila pitanje državljanstva svih pripadnika češke manjine.¹¹⁴

Dok je napad na vladu bio razumljiv s obzirom na to da bi se rješavanjem pitanja državljanstva povećao broj čeških glasača u Kraljevini Jugoslaviji,¹¹⁵ a samim time i njihova glasačka mašinerija, ostaje nejasno zbog čega su se obrušili na Mačeka i HSS, s obzirom na činjenicu da su u mjestima s apsolutnom češkom većinom (Daruvarski Brestovac, Končanica i Pakračka Poljana) nositelji HSS-ovih lista doista bili pripadnici češke manjine. U Međuriću su podržali disidentsku listu HSS-a, koja je izgubila izbore, dok po pitanju općina Badljevina i Kaptol nije razumljivo na temelju čega su gajili iluziju da će Česi osvojiti mandat općinskoga načelnika s obzirom na činjenicu da su u tim općinama činili vrlo mali postotak stanovništva u odnosu na Hrvate i Srbe. Samim time uspjeh Čeha i »njihovih lista« na ovim izborima bio je u granicama ostvarivoga jer ne postoji niti jedan politički opravdan razlog zbog čega bi HSS i SDK u većinski hrvatsko-srpskim općinama za nositelja liste, a samim time i kandidata za mjesto općinskoga načelnika, postavili pripadnika češke manjine.

Iako su *Југославџи Чехословаци* i Чехословачки savez bili razočarani izbornim uspjehom svojih sunarodnjaka, činjenica da Savez putem svojega glasila tijekom predizborne kampanje nije imao potrebu članove i simpatizere HSS-a etiketirati negativnim sintagmama¹¹⁶ daje naslutiti da je unutar Чехословаčkoga saveza između skupštinskih i općinskih izbora (1935. i 1936) započeo proces usuglašavanja političkih stajališta vodstva Saveza sa stvarnim političkim opredjeljenjem većega dijela pripadnika češke manjine, osobito s onima iz zapadne Slavonije, gdje se ujedno nalazila njihova najveća koncentracija u Kraljevini Jugoslaviji i koji su u većem broju bili simpatizeri HSS-a.

No što je potaknulo Savez na tu promjenu? Logičan odgovor bio bi prevladavanje federalističke i u neku ruku prohrvatske struje unutar Saveza kao posljedica popuštanje strogoga odnosa službenih vlasti prema javnom djelovanju nakon 1935. godine. Iako se ova teza ne može nažalost ničim argumentirati, također se ne može u potpunosti isključiti s obzirom na to da je Чехословачки savez početkom 1937. odlučio svoje sjedište premjestiti iz Beograda u Zagreb.¹¹⁷

¹¹⁴ »Htjeli smo ostati potpuno rezervirani i neutralni [...] Obećanja su nas s jedne strane poravnala, a s druge strane mamila, posebice jer se radi o dobivanju državljanstva tolikih naših ljudi. Okolnosti nas prisiljavaju istupiti iz naše rezerviranosti i brinuti se sami o sebi. Ne želimo biti isključivo dobri izborni materijal, želimo biti ljudi na koje se računa«. Drav. 1936: 1.

¹¹⁵ Opširnije o pitanju državljanstva vidi Dugački 2013: 185–192.

¹¹⁶ Poput »Česi samo po imenu, ali ne i po osjećaju« ili »neosvijestene mase«. Uprimné prohlášení, *Југославџи Чехословаци*, br. 44 (I. XI. 1934), 1; Odnosno »naši ljudi još uvijek zadojeni starom ideologijom, starim, lošim predodžbama«. Kdo je vinen?, *Југославџи Чехословаци*, br. 39 (19. X. 1933), 1–2.

¹¹⁷ Dugački 2013: 231.

Preseljenje sjedišta Čehoslovačkoga saveza u Zagreb ne treba promatrati isključivo u kontekstu slanja jasne političke poruke nositeljima režima u Beograd, već i logične odluke s obzirom na činjenicu da je osnutkom Savske banovine 1929. i uklanjanjem dotadašnjih oblasti Zagreb postao središtem većine čeških društava u Kraljevini Jugoslaviji.¹¹⁸ Preseljenje sjedišta Saveza u Zagreb također se poklopilo s najavom predsjednika vlade Milana Stojadinovića da će nastojati pronaći kompromisno rješenje hrvatskoga pitanja i državnoga preuređenja koje bi bilo prihvatljivo za vladajuće hegemonističke vrhove, a na koje bi moglo pristati i vodstvo HSS-a.¹¹⁹ Sukladno s promjenom sjedišta Saveza, uredništvo *Jugoslávští Čechoslováci* već je krajem 1936. počelo pokazivati veliko zanimanje za rješavanje hrvatskoga pitanja, napominjući pritom da je »neuspjeh svih dotadašnjih vlada u njegovom rješavanju doveo do toga da su se svi Hrvati okupili oko jedne stranke«,¹²⁰ a da bi poslije susreta Mačeka i Stojadinovića u Brežicama 16. I. 1937. izrazili nadu da Hrvati u daljnjim pregovorima neće tražiti ništa »ekscentrično«, što se ne bi moglo ispuniti.¹²¹ Posebno je zanimljivo da su novine aktualnu političku situaciju u Kraljevini Jugoslaviji opisale kao »podijeljenost njihove nove domovine u dva nepomirljiva tabora«. ¹²² Opisujući Mačeka kao političara koji važe svaku riječ, posebice ako je izgovorena u javnosti, Savez je kroz svoj list izrazio nadu da će 1937. biti važna godina u političkoj povijesti hrvatskoga naroda, citiravši pritom izjavu tadašnjega ministra socijalne politike i narodnoga zdravlja Dragiše Cvetkovića u Nišu kako vlada u interesu naroda želi riješiti situaciju u Hrvatskoj i hrvatsko pitanje.¹²³

Tijekom veljače 1937. hrvatsko je pitanje postalo tema žestokih rasprava u Narodnoj skupštini te su naslovnice *Jugoslávští Čechoslováci* u prvoj polovici 1937. bile prvenstveno posvećene zahtijevanju njegova što bržeg rješavanja. Time su novine po prvi put od uvođenja diktature 1929. godine propustile pružiti izravnu podršku beogradskom režimu te se otvoreno svrstale uz politiku HSS-a.

Masarykov duh živi među nama¹²⁴

Krajem 1937. godine unutarjopolitičke događaje zasjenila je vijest o smrti »Predsjednika osloboditelja« Tomáša Garriguea Masaryka, koji je preminuo 14. IX.

¹¹⁸ Ibid., 218.

¹¹⁹ Tuđman 2/1993: 166.

¹²⁰ Chorvatská otázka spěje k řešení, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 48 (26. XI. 1936), 1.

¹²¹ Boban 1/1974: 202.; Dr. Korošec 1937: 1.

¹²² Před dohodou?, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 3 (21. I. 1937), 1.

¹²³ Dr. Maček se vyslovil že bude dobře a to velmi brze, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 6 (11. II. 1937), 1.

¹²⁴ Masarykův duch žije dál mezi nami..., *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 38 (23. I. 1937), 1–2.

1937.¹²⁵ Napisi u češkim novinama bili su posvećeni isključivo Masaryku, odajući počast njegovu životu i djelu,¹²⁶ a na sam dan smrti sva su češka društva održala komemorativne sjednice, koje su ponovili na dan sprovoda, kada su na svim jugoslavenskim državnim ustanovama bile izvještene crne zastave, a škole i kazališta zatvoreni.¹²⁷ U brojnim mjestima naseljenima češkom manjinom održavale su se mise zadušnice, komemoracije i govori.

Osim jugoslavenskih Čeha na komemorativnim sjednicama čeških društava sudjelovali su i Hrvati. *Žugoslávští Čechoslováci* su s posebnom pažnjom izvijestili o održavanju takve sjednice u Kutini, gdje je na misi zadušnici sudjelovalo i »mnogo predstavnika hrvatske inteligencije, što je svjedočilo o gubitku cijeloga slavenskog naroda«,¹²⁸ dok je sudjelovanje lokalnih Hrvata na komemoraciji u Hercegovcu okarakterizirano kao »pokazatelj kvalitetnoga suživota«.¹²⁹ Komemoracija u Velikim Zdencima održana je 3. X. te isti dan i u Narodnom domu u Međuriću, na kojoj je sudjelovao i velik broj Hrvata, što je za uredništvo *Žugoslávští Čechoslováci* bio jasan dokaz da »osim nekolicine mržnjom zaslijepljenih [...] među nama žive i razumna braća Hrvati, koji cijene Masaryka i njegove zasluge za sve Slavene«.¹³⁰ S obzirom na to da je u Međuriću na svim lokalnim izborima pobjeđivao HSS (izuzev na posljednjima iz 1936., kada su podržali disidentsku listu HSS-a), nije jasno na koje se Hrvate odnosi ovaj navod.

Neovisno o razlozima pojave »mržnjom zaslijepljenih Hrvata« u Međuriću, iz nekoliko fragmentarno raštrkanih vijesti doista se može izvesti zaključak da su među Hrvatima u češkim općinama postojali pojedinci koji nisu bili zadovoljni političkim držanjem svojih suseljana Čeha, a posebno nisu dijelili njihovo mišljenje o Masaryku. Uz već ranije spomenut incident u Kaptolu iz 1935. godine,¹³¹ ovu pojavu možemo pratiti i na primjeru Daruvara. Iako je ondje na dan sprovoda kružok čeških žena i djevojaka organizirao komemorativnu sjednicu, mjesni župnik odbio je služiti misu

¹²⁵ Usp. Vranješ-Šoljan 2005: 213–231; Kuděla 2000: 23–27; *Masaryk a myšlenka evropské jednoty*, 1992.

¹²⁶ *Masarykův duch žije dál mezi nami...*, *Žugoslávští Čechoslováci*, br. 38 (23. IX. 1937), 1–2; Bratr Tomáš Garrigue Masaryk, *Pestrý týden*, br. 38 (rujan 1937), 10.

¹²⁷ Smrt presidenta Masaryka, *Žugoslávští Čechoslováci*, br. 39 (30. IX. 1937), 1.

¹²⁸ J. J. 1937: 5.

¹²⁹ Naše osady vzpomínají T. G. Masaryka. Hercegovac, *Žugoslávští Čechoslováci*, br. 40 (7. X. 1937), 2.

¹³⁰ Naše osady vzpomínají T. G. Masaryka. Medjurič, *Žugoslávští Čechoslováci*, br. 41 (14. X. 1937), 3.

¹³¹ HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 272, Općinski izbori u Slavonskoj Požeji; O incidentu u Kaptolu vidi bilješku 56.

zadušnicu, a niti jedan hrvatski dom u mjestu nije našao za shodno izvjesiti žalobnu zastavu, »premda je Masaryk toliko zadužio hrvatski narod«.¹³²

S obzirom na ove događaje, postavlja se pitanje zbog čega su ovakve pojave zabilježene samo u Međuriću i Daruvaru, te ranije u Kaptolu, ali ne i u drugim mjestima čeških općina zapadne Slavonije. Čini se da razlozi leže u političkim stajalištima Čeha iz tih krajeva. Već smo spomenuli da su se u Međuriću Česi, iz nepoznatoga razloga uključili u unutarstranački obračun HSS-ovaca, čime su se zamjerali službenom HSS-u, koji je uživao veliku podršku Hrvata te općine s obzirom na to da je dobio 68% glasova, odnosno 17 od 18 mandata.¹³³ Slična situacija ponovila se u Kaptolu 1935. godine, gdje je nositelj vladine liste na izborima 1933. te ujedno i pobjednik izbora bio Čeh Franjo Janota, bivši HSS-ovac. No primjer Daruvara i Daruvara Vanjskoga još više svjedoči o političkoj netrpeljivosti dijela Čeha i Hrvata, jer dok je HSS suvereno vladao općinom Daruvar i potvrđivao svoju dominaciju na svim izborima, u općini Daruvar Vanjski konstantno je gubio lokalne izbore ili je sa svojim političkim suparnicima vodio mrtvu trku. S obzirom na to da su u toj općini Česi činili 36% stanovništva, a pravoslavci, dakle Srbi, 49% stanovništva,¹³⁴ može se zaključiti da su Česi na lokalnim izborima 1936. u većem broju podržali JRZ-ovu listu, koja je pod vodstvom Bogomila Goldbergera osvojila 13 od ukupno 16 mandata, a HSS tek 3 mandata. Stoga ne čudi s jedne strane nevoljkost dijela daruvarskih Hrvata da sudjeluju u obilježavanju Masarykove smrti, a s druge strane manifestacija »jugoslavenstva« na komemoraciji, koju je u Daruvaru 26. IX. organizirala Jugoslovensko-čehoslovačka liga i koja je prošla dostojanstveno s bogatim češkim i jugoslovenskim programom te je naišla na velik odaziv pripadnika manjine.¹³⁵

Zaključak

Ovim smo radom analizirali djelovanje češke manjine u Savskoj banovini 1930-ih na temelju arhivske građe i pisanja onodobnih dnevnih i tjednih tiskovina, posebice manjinskoga glasila *Jugoslávští Čechoslováci*.

U promatranom razdoblju pripadnike češke manjinske zajednice opterećivala su tri osnovna problema: teška socijalna i gospodarska situacija, posebice seljaštva, zatim neriješeno pitanje državljanstva i naposljetku pitanje očuvanja nacionalnoga

¹³² Kopřiva 1937: 3.

¹³³ HDA, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 252, Izvještaji sreskog načelstva Novska.

¹³⁴ HDA fond 367, Republički zavod za statistiku SRH (RZZS SRH) (1857-1948/1961), Popis stanovništva 1931, kut. 53.

¹³⁵ DAB, Češka obec Bjelovar, 1935.-1940., Opći spisi, 344, kut. 3; Komemorace J. Č. Ligy, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 39 (30. IX. 1937), 5.

identiteta. Te su probleme pripadnici češke manjine pokušali riješiti na različite načine. Dio ih se okupio oko Čehoslovačkoga saveza, krovne organizacije Čeha i Slovačka u međuratnoj Jugoslaviji. Većim dijelom financirana od države, ova je organizacija kroz svoje službeno glasilo *Jugoslávští Čechoslováci* pružala otvorenu podršku vladajućim krugovima ne bi li lojalnim držanjem ishodila brže stjecanje jugoslavenškoga državljanstva svojim sunarodnjacima, zaštitila stečeno pravo na manjinske škole, koje su smatrali glavnim oružjem u borbi protiv asimilacije, te naposljetku održali status jedinih od režima priznatih predstavnika češke manjine u Kraljevini Jugoslaviji.

Dio ih se pak okupio oko HSS-a, koji je svojim socijalnim i gospodarskim programom nudio rješavanje teške situacije u kojoj se većina pripadnika ove zajednice nalazila, osobito na prostoru zapadne Slavonije, koju su pripadnici češke manjine većim dijelom nastanjivali. Iako je samo manji broj pripadnika češke manjine aktivno djelovao u članstvu HSS-a, oni su svoj status kontinuirano potvrđivali na općinskim izborima među manjinom na terenu te ih se stoga opravdano može smatrati pravim političkim predstavnicima češke manjine u Savskoj banovini. Taj su status potvrdili na općinskim izborima 1936. godine, kada je HSS od 14 čeških općina samostalno osvojio njih 10 (Končanica, Daruvarski Brestovac, Pakračka Poljana, Veliki Zdenci, Lipovljani, Međurić, Dežanovac, Daruvar, Kaptol i Hercegovac), a u koaliciji sa SDS-om još dvije (Ivanovo Selo i Badljevinu), dok je vladajući JRZ pobijedio tek u dvije (Daruvar Vanjski i Uljanik).

S obzirom na to da Česi okupljeni oko Čehoslovačkoga saveza nisu imali izborni legitimitet, jer su ih birali isključivo predstavnici manjinskih društava-članica, članstvo kojih je bilo dobrovoljno, a ne svi pripadnici češke manjine, za razliku od njihovih sunarodnjaka okupljenih oko HSS-a, među ovim dvjema skupinama došlo je otvorenoga rivalstva, koje se manifestiralo sustavnim predizbornim blaćenjem čeških HSS-ovaca kroz *Jugoslávští Čechoslováci* te neskrivenim oduševljenjem rezultatima petosvibanjskih izbora 1935., na kojima su vladini kandidati pobijedili uz pomoć izbornih zlouporaba.

S obzirom na otvoreni nesklad između stvarnih političkih stajališta većega dijela pripadnika češke manjine i njihovih predstavnika okupljenih oko Saveza, nameće se pitanje je li vodstvo Saveza doista vjerovalo u politiku vladajućih krugova iz Beograda i samostalno osmišljavalo sve provladine akcije ne bi li ostavilo što bolji dojam na vladajuće krugove i tako si osiguralo što bolju startnu poziciju u svojim daljnjim zahtjevima za poboljšanje položaja češke manjine ili je to činilo po izravnom nalogu vladajućih beogradskih krugova, o čemu svjedoči primjer komemoriranja smrti kralja Aleksandra. Samim time njihov obračun s češkim članovima i simpatizerima HSS-a ne mora se nužno tumačiti ideološkim razlozima i podjelama unutar zajednice jugoslavenskih Čeha, već i željom uskoga kruga ljudi za očuvanjem svojih

sinekura, svjesnih da bi bilo kakvim javnim istupom protiv aktualnoga režima bili automatski strogo sankcionirani, unatoč postupnom napuštanju politike »čvrste ruke« vladajućih krugova nakon 1935. godine.

Temeljem svega iznesenoga možemo zaključiti da su češki seljaci s područja zapadne Slavonije bili simpatizeri opozicijskoga HSS-a jer su u njegovom programu vidjeli ponajprije rješavanje svojih egzistencijalnih potreba. Za razliku od njih dio Čeha okupljen oko Čehoslovačkoga saveza smatrao je da će najbolju zaštitu pripadnika češke manjine u Kraljevini Jugoslaviji ostvariti jedino u suradnji s režimom, što je s jedne strane rezultiralo očuvanjem prava na češke manjinske škole i društva, a s druge strane bezrezervnom podrškom Čehoslovačkoga saveza svim vladajućim krugovima ne bi li u suradnji s njima ostvario manjinske interese.

Taj izrazit nesklad u javnom djelovanju dijela pripadnika češke manjine doveo je do političke bipolarizacije. Dok je Čehoslovački savez sve do 1935. godine aktivno podržavao beogradski režim, promovirao jugoslavensku unitarističku politiku i svoje suparnike iz redova češke manjine proglašavao »Česima samo po imenu, ali ne i po osjećaju«, »neosvijestanim masama« zadojenim »starom ideologijom, starim, lošim predodžbama«, pripadnici češke manjine s područja zapadne Slavonije u većem su broju glasali za HSS-ovske liste. Unatoč tome u pojedinim od 14 čeških općina zabilježene su napetosti između dijela Hrvata i Čeha koje su s jedne strane bile uzrokovane podrškom dijela Čeha vladajućim krugovima (Daruvar Vanjski i Kaptol), a s druge strane miješanjem Čeha u HSS-ovske unutarstranačke obračune (Međurić).

Politička podijeljenost predstavnika češke manjine na dva suprotstavljena tabora održala se sve do 1935. godine. Tada je pod utjecajem ublažavanja odnosa vlasti prema javnom djelovanju i istupima te potvrđivanjem statusa HSS-a na skupštinskim izborima kao vodeće političke stranke na hrvatskom prostoru započeo unutar Čehoslovačkoga saveza proces, koji je krajem 1936. rezultirao napuštanjem unitarističke i prihvaćanjem federalističke ideologije, a na simboličnoj razini preseljenjem sjedišta Saveza početkom 1937. godine iz Beograda u Zagreb.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Arhivski fondovi

Državni arhiv Bjelovar, Češka obec Bjelovar, 1935–1940, Opći spisi, 344, kut. 3.

Državni arhiv Bjelovar, Češka osnovna škola »J. A. Komenský« Daruvar 1923–1938, Opći spisi, 359, kut. 52.

- Državni arhiv Osijek, Jugoslavensko-čehoslovačka liga Osijek, 1933–1939, 387, Izvještaj tajnika o radu Jugoslavensko-čehoslovačke lige u Osijeku u društvenoj godini 1934/35., knj.1, kut. 1.
- Hrvatski državni arhiv, fond 367, Republički zavod za statistiku SRH (RZZS SRH) (1857.–1948/1961.), Popis stanovništva 1931, kut. 53.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1361, Cenzura i zabrana tiska (Grupa XVIII), Inv. br. 912, *Jugoslavšti Čechoslováci* – podaci o listu.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1363 (Politička situacija), Inv. br. 2294, Pravila Čehoslovačkog saveza u Kraljevini SHS.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1363, Politička situacija (Grupa XXI), Inv. br. 4036, Izvještaj sreskog načelnika Grubišno Polje.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1363, Politička situacija (Grupa XXI), Inv. br. 4036, Izvještaj sreskih načelnika o selima daruvarskog kotara 1935.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1363, Politička situacija (Grupa XXI), Inv. br. 4036, Izvještaj sreskog načelnika Podravske Slatine.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1363, Politička situacija (Grupa XXI), Inv. br. 4073, Zrinščak Juraj – državne sastanka bez dozvole.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1363, Politička situacija (Grupa XXI), Inv. br. 4073, Nedoovoljeni zbor opozicije u Daruvaru.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1363, Politička situacija (Grupa XXI), Inv. br. 4333, Izvještaj inspektoratu Kraljevske banske uprave.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 211, Sresko načelstvo Daruvar.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 221, Općinski izbori u Garešnici.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 226, Izvještaji sreskog načelstva Grubišno Polje.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 252, Izvještaji sreskog načelstva Novska.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 257, Općinski izbori u Pakracu.
- Hrvatski državni arhiv, fond 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 272, Općinski izbori u Slavenskoj Požegi.

Novinske tiskovine

Glas opozicije

Glas Bjelovara

Hrvatski dnevnik

Jugoslávšti Čechoslováci

Národná jednota

Službene novine Kraljevine Jugoslavije

LITERATURA

Knjige

- Bićanić**, Rudolf: *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Zagreb 1938.
- Bilandžić**, Dušan: *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999.
- Boban**, Ljubo: *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, 1–2. Zagreb 1974.
- Československo a Jugoslávie od roku 1929. do rozpadu buržoazních společenských, politických a ekonomických systémů*, Praha 1983.
- Československo a Južoslávia. Z dejín československo-južoslávanských vzťahov*, Bratislava 1968.
- Čornej**, Petr, **Pokorný**, Jiří: *A brief history of the Czech lands to 2000.*, Prague 2000.
- Čulinović**, Ferdo: *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*, 1–2. Zagreb 1959.
- Čulinović**, Ferdo: *Jugoslavija između dva rata*, 1–2. Zagreb 1961.
- Čulinović**, Ferdo: *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb 1968.
- Dějiny československého stát a práva (1918-1945)*, Brno 1992.
- Dugački**, Vlatka: *Svoj svome. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918.-1941.)*, Zagreb 2013.
- Engelsfeld**, Neda: *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb 1989.
- Geiger**, Vladimir: *Nestanak Folksdojčera*, Zagreb 1997.
- Gligorijević**, Branislav: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd 1979.
- Goldstein**, Ivo: *Hrvatska 1918.-2008.*, Zagreb 2008.
- Goldstein**, Ivo: *Hrvatska povijest*, Zagreb 2008.
- Goldstein**, Ivo, **Goldstein**, Slavko: *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001.
- Goldstein**, Ivo: *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.*, Zagreb 2004.
- Hasanbegović**, Zlatko: *Muslimani u Zagrebu 1878.-1945, Doba utemeljenja*, Zagreb 2007.
- Horvat**, Josip: *Politička povijest Hrvatske 1918-1929*, Zagreb 1938.
- Horvat**, Rudolf: *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992.
- Jančík**, Drahomír: *Třetí říše a rozklad Malé dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936-1939*, Praha 1999.
- Janjetović**, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd 2005.
- Kujundžić**, Milivoj, **Dizdar**, Zdravko: *Hrvatska borba za opstojnost 1918.-1998.*, Zagreb 2000.
- Kulundžić**, Zvonimir: *Politika i korupcija u kraljevskoj Jugoslaviji*, Zagreb 1968.
- Leček**, Suzana: *Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925.-1941)*, Slavonski Brod 2005.
- Masaryk a myšlenka evropské jednoty. Sborník příspěvků konferencie konané v dnech 13. a 14. června 1991. na Univerzitě Karlově v Praze*, Praha 1992.
- Matković**, Hrvoje: *Povijest Jugoslavije. Hrvatski pogled*, Zagreb 1998.
- Matković**, Hrvoje: *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999.
- Milošević**, Miloš M.: *P. P. Korupcija i nasilje*, Beograd 1925.
- Pelikán**, Jan, **Tejchman**, Miroslav: *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*, Praha 1994.
- Pepeonik**, Zlatko: *Česi u Hrvatskoj, Prilog poznavanju dijela Savsko-dravskog međurječja*, Zagreb 1968.

- Petranović, Branko, Zečević, Momčilo:** *jugoslavenski federalizam. Ideje i stvarnost*, 2. Beograd 1987.
- Petranović, Branko:** *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, 3. Beograd 1988.
- Pirkmajer, Otomar:** *Zakon o državljanstvu*, Beograd 1929.
- Povijest Hrvata od 1918. do danas*, 3. Zagreb 2003–2007.
- Pravilnik k Zakonu o državljanstvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 21. septembra 1928.*, Sarajevo 1929.
- Rychlík, Jan, Perenčević, Milan:** *Dějiny Chorvatska*, Praha 2007.
- Statistika izbora narodnih poslanika za skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. godine*, Beograd 1935.
- Sládek, Zdeněk:** *Malá dohoda 1919–1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty*, Praha 2000.
- Stojkov, Todor:** *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935.*, Beograd 1969.
- Šesták, Miroslav, Tejchman, Miroslav, Havlíková, Lubomíra, Hladký, Ladislav, Pelikán, Jan:** *Dějiny jihošlovanských zemí*, Praha 1998.
- Šlabek, Stjepan:** *Banovina/povijesno-pravni pristup*, Kutina 1985.
- Šute, Ivica:** *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935–1941.*, Zagreb 2010.
- Tejchman, Miroslav:** *Boj o Balkán. Balkánské státy v letech 1939–1941*, Praha 1982.
- Tudman, Franjo:** *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1929.–1941.*, 2. Zagreb 1993.
- Vojak, Danijel:** *Percepcija romskog stanovništva u hrvatskom društvu na području Savske banovine u razdoblju 1929.–1939.* (magistarski rad), Zagreb 2006.
- Vojak, Danijel:** *U predvečerje rata. Položaj romskog stanovništva u Banovini Hrvatskoj u razdoblju od 1939. do 1941* (doktorski rad), Zagreb 2011.

Rasprave i članci

- Antanta, *Hrvatska enciklopedija*, 1. Zagreb, 1999, 268.
- Chrobák, Tomáš:** *Jugoslávská opozice a Československo 1935–1938, Slovanský přehled*, 35(1999) 3, str. 265–291.
- Cipek, Tihomir:** Stoljeće diktatura u Hrvatskoj. U: *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, Zagreb, 2006, 283–307.
- Dr. Korošec:** Krok vpřed..., *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 3 (21. I. 1937), str. 1.
- Drav.:** Smutné vyhlídki, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 37 (10. IX. 1936), str. 1.
- Dugački, Vlatka:** Manjinska posla. Političko organiziranje češke i slovačke manjine na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, 44(2012) 2, str. 389–413.
- Dugački, Vlatka:** Pogled iznutra. Češka manjina od Vidovdanskog do Oktroiranoga ustava (1921.–1931.), *Historijski zbornik*, 65(2012) 2, str. 421–451.
- Dugački, Vlatka:** Oglasi u češkim novinama u Hrvatskoj početkom XX. stoljeća (1911.–1929.), *Historijski zbornik*, 54(2011) 2, 459–497.
- Dugački, Vlatka:** Prve češke manjinske tiskovine na hrvatskom prostoru (1911.–1941.), *Studia lexicographica*, 4(2011) 1(6), 5–32.
- Essen, Andrzej:** Mala dohoda jako nástroj československé zahraniční politiky, U: *Československo 1918–1938. Osudy demokracie v Střední Evropě*, Praha 1999, str. 562–565.
- Geiger, Vladimir:** Položaj njemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji (s posebnim osvrtom na razdoblje nakon drugog svjetskog rata), *Historijski zbornik*, 46(1993) 1, str. 165–185.
- Geiger, Vladimir:** Etničke skupine/zajednice u Hrvatskoj u suvremenoj hrvatskoj historiografiji, *Historijski zbornik*, 60(2007) 1, str. 323–367.

- Goňcová, Marta:** Koncepti evropanství a demokracie v československém politickém myšlení (od T. G. Masaryka do J. Patočkoví). U: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie v Střední Evropě*, Praha 1999, str. 135–140.
- J. J.:** Kaptol, Naša menšina důstojným způsobem uctívá světlou památku presidenta-Osvoboditele, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 39 (30. IX. 1937), str. 5.
- K.:** Před volbami do obci, *Jugoslávští Čechoslováci*, god. 15, br. 28 (9. VII. 1936), str. 1.
- Kolar-Dimitrijević, Mira:** Stjepan Radić i gospodarstvo, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 32–33(1999–2000), str. 251–255.
- Kopřiva:** Celá naša menšina u účtě se sklání nad hrobem tatička Masaryka, *Jugoslávští Čechoslováci*, god. 16, br. 38 (23. IX. 1937), str. 3.
- Kudčela, Jiří:** Člověk, humanistá, státník. Tomáš Garrigue Masaryk, *Český lidový kalendář*, 49(2000), str. 23–27.
- Leček, Suzana:** Ustrojavanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925.–1941.)«, *Scrinia Slavonica*, 2(2002) 2, str. 325–352.
- Leček, Suzana:** Djelovanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925.–1941.), *Scrinia Slavonica*, 3(2003) 3, str. 336–390.
- Leček, Suzana:** Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936.–1939., *Časopis za suvremenu povijest*, 39(2008) 3, str. 999–1032.
- Leček, Suzana:** *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. –1941.*, Zagreb–Slavonski Brod 2003.
- Maček, Vladko:** Bratři rolníci, Češi, Němci a Maďari, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 8 (20. II. 1936), str. 1.
- Maticka, Marijan:** Odras privredne krize (1929–1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 8(1976) 1, str. 277–364.
- Maticka, Marijan:** Obilježja Gospodarske sloge u početku njezine djelatnosti, *Historijski zbornik*, 29–30(1976–1977), str. 493–501.
- Maticka, Marijan:** Struktura i gospodarski položaj seljaštva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugog svjetskog rata, *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji* (zbornik radova), Varaždin 1976, 35–46.
- o-:** Pro zlepšení poměru našich krajanů vůči domácímu obyvatelstvu, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 8 (20. II. 1936), str. 1.
- Pepeonik, Zlatko, Crkvenčić, Ivan:** Zapadna Slavonija – razvoj narodnosnog sastava, *Društvena istraživanja*, 2(1993) 4–5, 335–346.
- Regan, Krešimir:** Djelovanje Jugoslavenske nacionalne stranke u Banovini Hrvatskoj 1939–1941, *Kolo*, 14 (2004) 4, str. 108–125.
- Režný, Vojta:** Naše státní občanství, *Československé listy*, br. 19 (18. VI. 1920), str. 1.
- Režný:** Výsledky obecních voleb pro nas, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 39 (19. X. 1933), str. 3.
- Sobolevski, Mihael:** Nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji. U: *Dijalog povjesničara – istoričara*, Zagreb 2000, str. 396–410.
- Sobotka, Oto:** Poučení z voleb, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 47–48 (26. XI. 1931), str. 1.
- Vranješ-Šoljan, Božena:** T. G. Masaryk i Nova Europa nakon Prvog svjetskog rata, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 37(2005), str. 213–231.

**CONTRIBUTION TO THE RESEARCH ON THE CZECH MINORITY ACTIVITIES IN
THE SAVA BANOVINA DURING THE 1930S**

Vlatka Dugački

The Miroslav Krleža Institute of Lexicography

ABSTRACT: The paper analyses key segments of the Czech minority activities in the Sava Banovina during the 1930s, with the emphasis on the 1933 and 1936 local elections, and 1935 parliamentary elections. Although the Czechs have, since the founding of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, supported the ideology of Yugoslavian unitarism and centralism, for which they were in turn rewarded in the 1931 Yugoslavian Constitution with the right to establish minority schools and to place members of the Czech minority as substitutes on the government list during the 1931 parliamentary elections, systematic prolonging of the solution to the question of citizenship for a large number of members of the Czech minority and general impoverishment of the Czech peasantry and tradesmen in smaller rural communities due to the great economic crisis, as well as the corruption of the Yugoslavian governing apparatus, led to the political stratification of the Czech minority. While a part of the Czech minority gathered around the Czechoslovakian Union continued to support state unitarism and centralism, in order to preserve their own positions, Czech peasantry started to incline towards the oppositional Croatian Peasant Party that offered to solve their economic problems and by publicly acknowledging Czech cultural and national individuality ensured the support of those minority members gathered around the Czechoslovakian Union that, through the newspaper *Jugoslávští Čechoslováci*, openly started arguing for the solution to the Croatian question.

Keywords: *Czech minority; Sava Banovina; Kingdom of Yugoslavia*